

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

***СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
В УКРАЇНІ***

Конспект лекцій

для здобувачів першого бакалаврського рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення»
галузі знань І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення
спеціальності І10 Соціальна робота і консультування
денної та заочної форм навчання

Луцьк 2026

УДК 364/364.4

С 40

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій ЛНТУ

Директор бібліотеки _____ Н. П. Поліщук

Рекомендовано до видання вченою радою факультету цифрових, освітніх та соціальних технологій ЛНТУ, протокол № __ від «__» _____ 2026 р.

Голова вченої ради факультету _____ Г.А. Герасимчук

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ, протокол № __ від «__» _____ 2026 року.

Завідувач кафедри соціогуманітарних технологій _____ О.М. Жук

Укладач: _____ Я.М. Мартинюк, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ

Рецензент: _____ О.Ю. Сільвестрова, кандидат філософських наук, доцент кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ

Відповідальний за випуск: _____ О.М. Жук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ

Система соціального захисту в Україні [Текст]: Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення» І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення ІІО Соціальна робота і консультування денної та заочної форм навчання / уклад. Я.М.Мартинюк. Луцьк : відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2026. 104 с.

Посібник вміщує конспекти лекцій, питання для самоперевірки знань студентів, теми рефератів та список рекомендованої літератури

© Я.М. Мартинюк, 2026

Тема 1. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ — ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

1. *Поняття соціального забезпечення, соціального захисту, соціальної підтримки, соціальної політики держави.*
2. *Основні напрями діяльності держави у сфері соціального забезпечення.*
3. *Функції соціального забезпечення.*
4. *Основні форми та види соціального забезпечення в Україні.*

Соціальне забезпечення (соціальний захист) — система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві та ін.). Як соціально-економічна категорія соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків.

На відміну від соціального забезпечення, **соціальна підтримка (соціальне піклування)** — це система заходів з матеріального забезпечення за рахунок державного та місцевого бюджетів та інших джерел фінансування громадян, які не набули з різних причин юридичного права на пенсії та інші види допомог, але потребують соціальної допомоги і не можуть самостійно вийти зі скрутного становища. Соціальна підтримка у вигляді матеріальної допомоги, соціального обслуговування та різноманітних пілг надається найменш захищеним категоріям населення в індивідуальному порядку після перевірки наявності у них засобів для існування. Вид, форма і розмір соціальної підтримки за- лежать від особливостей кожного окремого випадку. Мета державної політики у сфері соціальної підтримки населення на сьогодні — пом'якшення негативних наслідків бідності, зниження соціальної нерівності і запобігання соціального утриманства; підвищення ефективності соціальних допомог і надання інших форм допомоги малозабезпеченим сім'ям на основі принципу адресності; розширення ринку і підвищення якості соціальних послуг, що надаються, з метою забезпечення свободи вибору громадян, які користуються безкоштовними або субсидійованими соціальними послугами; розширення свободи вибору громадян, які користуються безкоштовними або субсидійованими соціальними послугами.

Соціальна політика — комплекс заходів державного та недержавного характеру, спрямованих на виявлення, задоволення й узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних

громад. **Метою соціальної політики** є створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття творчого потенціалу людини, її сутнісних сил, досягнення в суспільстві соціальної злагоди і стабільності.

Об'єктом соціальної політики є суспільні, зокрема соціальні, відносини, процеси життєдіяльності соціуму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціальної безпеки людини, задоволення нею власних соціальних потреб та інтересів, освоєння і творення соціальних цінностей.

Головним завданням соціальної політики є забезпечення чіткого функціонування всієї системи соціально-політичних інститутів — суб'єктів такої політики; координація функціонування різних елементів системи; формування оптимального співвідношення між різними формами, методами, засобами з метою одержання очікуваних результатів.

Соціальна політика держави — це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні; система правових, організаційних, регулятивно-контрольних заходів держави з метою узгодження цілей соціального характеру із цілями економічного зростання.

Соціальне забезпечення (соціальний захист) населення є одним з найголовніших пріоритетів державної соціальної політики і посідає вагомий роль у розвитку суспільства. Тому на поточний момент основними напрямками діяльності держави у сфері соціального забезпечення мають стати:

- гарантія мінімуму заробітної платні та регулювання доходів населення загалом;
- погашення заборгованості із заробітної платні та соціальних виплат;
- забезпечення прожиткового мінімуму;
- боротьба з бідністю, надання адресної допомоги;
- забезпечення зайнятості населення і надання допомоги на випадок безробіття; індексація фіксованих доходів і захист грошових заощаджень населення (вклади у банках, державні облигації, страхові поліси);
- забезпечення соціального захисту учасників АТО та переселенців із зони бойових дій;
- створення умов для реалізації здатностей до праці: а) вільний вибір професії, сфери і місця праці; б) одержання бажаного рівня загальної і спеціальної освіти; в) матеріальна підтримка і перекваліфікація

тимчасово непрацюючих осіб;

- забезпечення охорони здоров'я населення незалежно від рівня доходів;
 - створення екологічно та соціально безпечних умов життя;
 - запобігання соціальній деградації тощо.

На стратегічному рівні основними напрямками державної соціальної політики, спрямованої на соціальне забезпечення та підтримку населення, мають стати:

- наповнення реформ соціальним змістом;
- розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства;
- активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері;
- забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян;
- створення кожній людині можливостей реалізувати її здібності, одержувати дохід відповідно до результатів праці, компетентності, таланту;
- стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення середнього класу;
- створення необхідних правових умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, у тому числі й на розвиток соціальної сфери;
- підвищення ролі органів місцевого самоврядування в соціальному захисті населення;
- створення умов для заохочення продуктивної трудової діяльності, зростання соціально-економічної активності населення, відтворення і всебічна реалізація трудового потенціалу на основі формування внутрішніх глибинних життєздатних джерел розвитку мотивації трудової діяльності кожної людини, спроможної до праці;
- створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини, її сім'ї, обмеження соціального розшарування населення за рівнем доходів, стимулювання формування стабільного платоспроможного попиту населення на основі соціального самозахисту, самоствердження кожним трудівником свого добробуту, мікросхеми свого соціального захисту відповідно до свого трудового внеску і заходи соціально-економічної активності;

- вироблення та створення гнучкої, динамічної системи оплати праці на основі її глибокої структурної реформи, формування її нової моделі, збільшення її частки у структурі суспільного доходу як головного джерела підвищення добробуту громадян, що ґрунтується на високій ціні робочої сили;
- вироблення та впровадження у практику нової концепції розвитку соціального страхування за всіма його видами — пенсійного, медичного, через хворобу, з безробіття — на засадах справедливого розподілу фінансового тягаря між роботодавцями, працівниками і державою;
- реформування системи пенсійного забезпечення на основі як обов'язкового, так і добровільного страхування, зокрема, державної системи з обов'язковим пенсійним страхуванням і недержавної, що функціонує на засадах добровільного страхування;
- забезпечення відтворення населення, оптимізація ситуації на ринку праці;
- формування ефективної системи соціального захисту населення;
- реформування пенсійної системи; розвиток соціальної інфраструктури, створення умов для виховання, освіти, духовного розвитку дітей, молоді;
- зміцнення сім'ї, підвищення її ролі у суспільстві.

Функції соціального забезпечення — це зумовлені його природою і цільовим призначенням напрями впливу на суспільство. Вплив на суспільство здійснюється соціальним забезпеченням як цілісною системою. Водночас кожна з основних сфер суспільства піддається дії відповідної функції, оскільки суспільство поділяється на п'ять основних сфер: економічну; соціальну; політичну; духовно-ідеологічну та сімейно-побутову. Необхідно розрізняти економічну, соціальну, політичну, духовно-ідеологічну, демографічну функції соціального забезпечення.

Економічна функція соціального забезпечення полягає в його позитивному впливі на економіку, на інтереси і потреби людей як учасників процесу виробництва. Вона має складну внутрішню структуру і складається з ряду взаємопов'язаних підфункцій: розподільчої, забезпечувальної та виробничої.

За допомогою розподільчої підфункції відбувається доведення до споживачів специфічних матеріальних благ і послуг особливим економічним способом.

Сутність забезпечувальної підфункції полягає в підтримці достатнього рівня матеріального добробуту осіб, для яких ко-

соціального забезпечення (пенсії, соціальні допомоги та ін.) є джерелом існування; у попередженні зuboжіння народу.

Виробнича підфункція включає стимулювання громадян до праці, а також підвищення продуктивності праці, відтворення робочої сили шляхом створення сприятливих умов для формування здатності до праці у неповнолітніх та звільнення трудових ресурсів від літніх і непрацездатних працівників.

Соціальна функція відображає взаємозв'язок соціального забезпечення та соціальної підсистеми суспільства. Соціальне забезпечення спрямоване на попередження, пом'якшення або усунення наслідків настання різних життєвих ситуацій. Залежно від конкретної ситуації в соціальній функції можна виділити захисну, реабілітаційну та компенсаційну підфункції.

Захисна підфункція полягає у захисті громадян від негативних наслідків настання життєвих ситуацій (хвороба, інвалідність, старість тощо), а також від наслідків переходу до ринкової економіки (безробіття тощо).

Реабілітаційна підфункція полягає у відновленні фізичних та інших здібностей непрацездатних, пристосуванні їх до праці. Компенсаційна підфункція — це відшкодування втраченого заробітку або доходу, а також підвищених витрат у разі втрати заробітку або доходу, зниження рівня матеріального забезпечення у зв'язку з виходом на пенсію по старості, інвалідності, при втраті годувальника, у разі народження дитини, при підвищенні роздрібних цін на предмети споживання, безробіття та ін.

Політична функція охоплює зв'язок між соціальним забезпеченням і політикою, передусім соціальною політикою. Соціальне забезпечення є засобом, за допомогою якого реалізуються цілі соціальної політики. Його інститути та установи сприяють практичному здійсненню соціально-політичних заходів, запланованих державою.

Духовно-ідеологічна функція соціального забезпечення зумовлена зв'язком між соціальним забезпеченням і духовно-ідеологічною сферою суспільства. Соціальне забезпечення взаємодіє як із соціальною сферою загалом, так і з її компонентами — різними формами та рівнями суспільної свідомості, насамперед з ідеологією, мораллю, соціальною психологією. Тому в складі цієї функції можна умовно виокремити ідеологічну, моральну і соціально-психологічну підфункції.

Ідеологічна підфункція складає відносини між соціальним забезпеченням та ідеологією. Ідеологія відображає погляди класів і прошарків суспільства на різні боки життя, в тому числі і на соціальне забезпечення, активно впливає на його характер і сутність. У свою чергу, ефективне соціальне забезпечення позитивно впливає на свідомість людей, зміцнює довіру до держави.

Моральна підфункція охоплює зв'язок між соціальним забезпеченням і етичними поглядами, що існують у даному суспільстві. Істотне значення тут мають етичні погляди суспільства на ставлення до малозабезпечених, дітей, людей похилого віку, інвалідів.

Соціально-психологічна підфункція заснована на взаємозв'язку соціального забезпечення і соціальної психології. Для людини особливе значення має впевненість у завтрашньому дні. Соціальне забезпечення сприяє реалізації впевненості людей у майбутньому, їх соціальної захищеності, тим самим надаючи позитивний вплив на розвиток соціальної психології.

Демографічна функція передбачає вплив соціального забезпечення на демографічні процеси, що відбуваються в суспільстві, і охоплює матеріальне стимулювання створення, розвитку і зміцнення сім'ї, підвищення народжуваності тощо.

Соціальне забезпечення виступає в кількох організаційно-правових формах і видах, що пов'язано зі специфікою забезпечення окремих категорій громадян. Усі вони визначені Конституцією України та чинним законодавством.

В Україні існують такі **форми соціального забезпечення**:

- 1) обов'язкове державне пенсійне страхування;
- 2) обов'язкове державне соціальне страхування працівників підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності;
- 3) соціальне забезпечення за рахунок прямих асигнувань з Державного бюджету України;
- 4) забезпечення за рахунок коштів соціальних фондів підприємств, творчих об'єднань, благодійних організацій і приватних добровільних внесків громадян;
- 5) утримання непрацездатних громадян у державних, комунальних та інших установах соціального призначення;
- 6) адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, непрацездатним громадянам за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів;
- 7) недержавне пенсійне забезпечення громадян згідно з угодами працівників з роботодавцями, недержавними фондами, приватними пенсійними системами.

Кожна з цих форм соціального забезпечення має свою специфіку: певний контингент забезпечуваних; джерела фінансування, з яких здійснюється забезпечення; види забезпечення (обслуговування); органи, що здійснюють його. Приміром, обов'язкове державне пенсійне страхування здійснюється державою, Пенсійним фондом України, системою матеріального забезпечення непрацездатних громадян пенсіями, допомогами, іншими видами забезпечення й обслуговування, передбачених законодавством.

За рахунок коштів Пенсійного фонду виплачуються пенсії за віком, за інвалідністю, в разі втрати годувальника, соціальні пенсії.

Визначну роль у соціальному забезпеченні окремих категорій громадян відіграють благодійні фонди, діяльність яких регламентується чинним законодавством.

Утримання непрацездатних громадян в установах соціального захисту є самостійною формою соціального забезпечення за рахунок прямих асигнувань з державного бюджету.

Адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, непрацездатним громадянам здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Недержавна пенсія відрізняється від державної тим, що її розмір можна встановити за власним бажанням. Він залежить від того, скільки грошей людина внесла до недержавного пенсійного фонду, при цьому вкладники коштів у недержавні пенсійні фонди не позбавляються державних пенсій.

До **видів соціального забезпечення** належать соціальні виплати, пільги, послуги, надані непрацездатним громадянам безкоштовно чи на пільгових умовах за рахунок спеціальних джерел фінансування.

Соціальні виплати надаються у вигляді пенсій (допомоги) у натуральному вигляді (одержання харчування, технічних засобів пересування, протезування, працевлаштування громадян, що частково втратили працездатність, розміщення непрацездатних у будинках для старих та інвалідів тощо).

Пенсії потрібно відрізнити від допомог із соціального забезпечення. Якщо для пенсій характерна регулярність виплат, то допомоги є одноразовими або періодичними, обмеженими в часі платежі.

На відміну від пенсій, допомоги мають на меті тимчасове забезпечення непрацездатного громадянина чи сім'ї, надання матеріальної допомоги у визначених законодавством випадках.

Наступним видом соціального забезпечення є соціальні послуги, пільги побутового характеру. До соціальних послуг належать: оплата житлово-комунальних послуг та проїзду в транспорті, санаторно-курортне, медичне обслуговування та лікування, професійна реабілітація інвалідів, допомога сім'ям з дітьми та ін.

Питання для самоконтролю

1. Що таке соціальне забезпечення?
2. Що таке соціальний захист?
3. Як ви розумієте поняття «соціальна політика держави»?
4. Проаналізуйте основні напрями діяльності держави у сфері соціального забезпечення.
5. Які ви знаєте функції соціального забезпечення?

6. Назвіть основні форми соціального забезпечення.
7. Вирізнити головні види соціального забезпечення.

Теми рефератів

1. Етапи формування та розвитку державної системи соціального забезпечення в Україні.
2. Концепція реформи соціального забезпечення в Україні.
3. Соціальне забезпечення — пріоритетний напрям соціальної політики держави.
4. Еволюція системи соціального забезпечення та соціальної підтримки в Україні.
5. Соціальне забезпечення в Україні в XIX — на початку XX ст.
6. Основні напрями соціального забезпечення та соціальної підтримки в Україні.

Тема 2. ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. *Поняття, мета встановлення та принципи формування державних соціальних стандартів, державних соціальних гарантій, соціальних норм та нормативів.*
2. *Основні державні соціальні гарантії, порядок їх визначення та затвердження.*
3. *Система та класифікація соціальних нормативів.*
4. *Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт: поняття, значення у сфері соціального забезпечення.*
5. *Проблеми фінансового забезпечення державних соціальних гарантій на рівні державних соціальних стандартів.*
6. *Поняття, мета встановлення та принципи формування державних соціальних стандартів, державних соціальних гарантій, соціальних норм та нормативів*

Державні соціальні стандарти та соціальні гарантії в Україні визначаються низкою нормативно-правових актів, присвячених соціальному захисту населення. Серед них чільне місце посідає профільний Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, прийнятий Верховною Радою України 5 жовтня 2000 р.

Державні соціальні стандарти — це встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Державні соціальні гарантії — встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної

допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Соціальні норми і нормативи — показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються з **метою**:

- розкриття механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України;
- визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації;
- визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери.

На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальних розмірів заробітної платні та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги.

Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного і соціального розвитку.

Формування державних соціальних стандартів і нормативів здійснюється за такими **принципами**:

- забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного;
- законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;
- диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів;
- наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення;
- соціального партнерства;
- гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні;
- урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту та трудових відносин.

Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

До числа основних державних соціальних гарантій належать:

- мінімальний розмір заробітної платні;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних

виплат.

Державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Законами України з метою надання соціальної підтримки населенню України загалом та окремим категоріям громадян також встановлюються державні гарантії щодо:

- рівня життя населення, що постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;
- стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів;
- індексації доходів населення з метою підтримки достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін;
- надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, торгівлі та громадського харчування;
- забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

Виключно законами України визначаються:

- мінімальний розмір заробітної платні;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- величина порога індексації грошових доходів громадян;
- пільги щодо оплати житлово-комунальних, транспортних послуг і послуг зв'язку та критерії їх надання.

Надання державних соціальних гарантій здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ і організацій та соціальних фондів на засадах адресності та цільового використання. Державні соціальні гарантії та державні соціальні стандарти і нормативи є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розробки загальнодержавних і місцевих програм економічного і соціального розвитку.

Залучення підприємствами, установами, організаціями соціально-культурного, житлово-комунального, побутового обслуговування, закладами

охорони здоров'я та освіти коштів з додаткових джерел фінансування, не заборонених законом, не є підставою для зменшення бюджетного фінансування відповідно до нормативів.

За характером задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяють на:

- нормативи споживання — розміри споживання в натуральному вираженні за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг;

- нормативи забезпечення — визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг;

- нормативи доходу — розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення.

За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяють на:

- нормативи раціонального споживання — рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;

- нормативи мінімального споживання — соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг з огляду на соціальні або фізіологічні потреби;

- статистичні нормативи — нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

Державні соціальні стандарти і нормативи формуються, встановлюються та затверджуються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України за участю та погодженням з іншими сторонами соціального партнерства, якщо інше не передбачено Конституцією України та законами України. Базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум.

Державні соціальні нормативи встановлюються у таких **сферах**:

- у сфері доходів населення;
- соціальних послуг;
- житлово-комунального обслуговування населення;
- транспортного обслуговування та зв'язку;
- у сфері охорони здоров'я;

- забезпечення навчальними закладами;
- у сфері обслуговування закладами культури;
- обслуговування закладами фізичної культури та спорту;
- побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування тощо.

Прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум є базовим державним соціальним стандартом, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Обсяг прожиткового мінімуму містить два елементи — фізіологічний та соціальний. Фізіологічний мінімум — це вартісне вираження матеріальних цінностей, необхідних для існування людини. У світовій практиці він становить 85–87 % загального прожиткового мінімуму, а решта припадає на соціальну частину — певний набір духовних цінностей мінімально прийнятого рівня життя.

В Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу. Крім того, прожитковий мінімум визначається диференційовано залежно від вікового критерію або ж залежно від соціальної та демографічної групи особи: для дітей віком до 6 років; для дітей віком від 6 до 18 років; для працездатних осіб; для осіб, які втратили працездатність.

Такий поділ зумовлений особливостями людського організму залежно від віку та фізичних можливостей.

Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення, за поданням Кабінету Міністрів України щорічно затверджується Верховною Радою України до початку розгляду Державного бюджету України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України та публікується в офіційних виданнях.

Прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованих наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг.

Набір продуктів харчування формується спеціально уповноваженим

центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини у продуктах харчування з огляду на їх хімічний склад та енергетичну цінність, з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Набір непродовольчих товарів формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері економіки з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами влаштування побуту.

Набір послуг формується спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади у сферах надання відповідних послуг.

Світова практика розробила кілька варіантів визначення прожиткового мінімуму в державі.

Статистичний метод передбачає встановлення прожиткового мінімуму на рівні доходів, які мають 10–20 % найменш заможних громадян певної держави. Цей метод можна застосовувати у державах з досить високим рівнем доходів громадян.

Суб'єктивний або соціологічний підхід ґрунтується на проведенні соціологічних опитувань населення про необхідний мінімальний дохід. Такий метод є радше консультативним, оскільки його результати можуть бути не підкріплені реальними економічними можливостями держави, проте він виражає справжні потреби людей.

Ресурсний метод виходить із можливості економіки забезпечувати прожитковий мінімум, він застосовується у високорозвинених країнах.

Комбінований метод поєднує у собі кілька методів, зокрема вартість харчування визначається за нормами, житлово-комунальні послуги — за фактом, а непродовольчі товари — за їх відсотковою часткою в загальних витратах.

Проте на практиці застосовується нормативний метод, який полягає у встановленні вартісної величини прожиткового мінімуму через мінімальний споживчий кошук. Кожна держава має свої особливості формування мінімального споживчого кошика.

Надання державних соціальних гарантій здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ і організацій та соціальних фондів на засадах адресності та цільового використання.

Державні соціальні гарантії та державні соціальні стандарти і нормативи є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розробки загальнодержавних і місцевих програм економічного і соціального розвитку.

Розрахунки і обґрунтування до показників видатків на соціальні цілі

у проектах Державного бюджету України та місцевих бюджетів здійснюються на підставі державних соціальних стандартів, визначених відповідно до цього Закону.

Розробка і виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів здійснюються на основі пріоритетності фінансування витрат для забезпечення надання державних соціальних гарантій.

З метою забезпечення надання державних соціальних гарантій обраховуються такі види нормативів витрат (фінансування):

- нормативи фінансування поточних витрат на одного мешканця, а для окремих видів соціальних послуг — на одну особу, яка підлягає цьому виду обслуговування;
- нормативи фінансування поточних витрат на утримання мережі закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування;
- нормативи державних капітальних вкладень на будівництво закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування.

Нормативи фінансування встановлюються під час прийняття Закону України про Державний бюджет України на поточний рік, а також під час формування бюджетів соціальних фондів.

Розмежування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері формування та застосування нормативів фінансового забезпечення надання державних соціальних гарантій визначається відповідно до Конституції України та законів України.

Координацію діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо застосування державних соціальних стандартів і нормативів та нормативів фінансового забезпечення надання державних соціальних гарантій здійснюють спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади, що відповідають за реалізацію державної політики у сфері фінансів та соціального захисту.

Держава здійснює фінансову підтримку місцевого самоврядування з метою забезпечення надання державних соціальних гарантій на основі нормативів витрат (фінансування).

Цільова державна підтримка здійснюється з метою вирівнювання можливостей окремих територіальних громад щодо забезпечення надання державних соціальних гарантій.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “державні соціальні стандарти”.

2. Які блага включає достатній життєвий рівень?
3. Який нормативно-правовий акт регулює питання державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій?
4. Що таке державні соціальні гарантії?
5. Які ви знаєте основні державні соціальні гарантії?
6. Що ви розумієте під соціальними нормами і нормативами?
7. З якою метою встановлюють державні соціальні стандарти і нормативи?
8. За якими принципами формуються державні соціальні стандарти і нормативи?
9. У якому порядку формуються, встановлюються та затверджуються державні соціальні стандарти і нормативи?
10. Дайте визначення поняття “прожитковий мінімум”.

Теми рефератів

1. Проблеми фінансового забезпечення державних соціальних гарантій на рівні державних соціальних стандартів.
2. Порядок формування, встановлення та затвердження державних соціальних стандартів і нормативів.
3. Значення рівня забезпечення прожиткового мінімуму для здійснення соціального забезпечення громадян в Україні.
4. Нормативний метод обчислення прожиткового мінімуму в Україні.
5. Порядок розрахунку прожиткового мінімуму в зарубіжних країнах.
6. Визначення прожиткового мінімуму в державах ЄС.

Тема 3. СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ У ОСОБИ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. *Поняття, ознаки та види соціальних ризиків.*
2. *Непрацездатність як соціальний ризик.*
3. *Загальна характеристика груп інвалідності.*
4. *Поняття та загальний порядок розслідування нещасного випадку на виробництві.*
5. *Поняття та загальний порядок розслідування професійного захворювання.*
6. *Поняття безробіття, часткового безробіття. Порядок визнання громадянина безробітним.*
7. *Втрата годувальника як соціальний ризик.*
8. *Поняття та порядок підтвердження малозабезпеченості.*

Соціальний ризик — це визначена законодавчо ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку або трудового доходу з об'єктивних, соціально значущих причин, а також необхідності додаткових витрат. Це також ймовірні події, які породжуються об'єктивними соціально значущими причинами і призводять до втрати заробітку особи, зниження доходів нижче прожиткового мінімуму, необхідності в медичній допомозі та інших соціальних послугах.

Ситуація соціального ризику може виникнути внаслідок втрати самої здатності до праці (у результаті хвороби, нещасного випадку, народження дитини та догляду за нею, старості тощо); відсутності попиту на працю (безробіття). Об'єктом страхового захисту різних видів соціального страхування є ризик втрати заробітної платні у зайнятого населення і ризик нести додаткові витрати, пов'язані з народженням дитини.

Соціальними визнаються ризики, які виникають з причин суспільного характеру і захищатися від яких індивідуально у більшості випадків неможливо. Вони зумовлені складним комплексом об'єктивних соціально-економічних умов і практично не залежать від волі окремої людини. Тому держава повинна за можливості убезпечувати громадян від настання соціальних ризиків.

Головними **ознаками соціальних ризиків** є те, що:

- вони мають об'єктивний характер, настають незалежно від волі особи;
- виникнення цих обставин завжди впливає на матеріальний, життєвий рівень особи;
- вони закріплені у законодавстві, їх перелік вичерпний, тобто розширеному тлумаченню не підлягають;
- настання ризиків є підставою для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення, тобто є обов'язковою частиною
- юридичного складу, який спричиняє виникнення, зміну або припинення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Існують різні підходи до визначення видів соціальних ризиків. За критерієм організаційно-правової форми розрізняють страхові та нестрахові соціальні ризики. За змістом можна виокремити такі соціальні ризики: непрацездатність, безробіття, малозабезпеченість, втрата годувальника. Конституція України згадує про втрату працездатності, старість, втрату годувальника, безробіття.

Загалом можна вирізнити такі основні **види соціальних ризиків**:

- непрацездатність (постійна та тимчасова);
- безробіття (часткове безробіття)
- втрата годувальника (смерть);

- малозабезпеченість.

Одним з головних видів соціальних ризиків є непрацездатність особи. При цьому, якщо працездатність на нормативно-правовому рівні визначається як здатність до праці, що залежить від стану здоров'я, фізичного, духовного розвитку (розумових та емоційних можливостей), а також професійних знань, умінь і досвіду працівника, що дає йому змогу виконувати роботу визначеного обсягу, характеру та якості, то замість цього поняття в юридичній літературі розкривається через використання понять “непрацездатність” та “втрата працездатності”, які найчастіше зустрічаються, наприклад, у трудовому праві, праві соціального забезпечення тощо.

Непрацездатність — це стан здоров'я (функцій організму) людини, зумовлений захворюванням, травмою тощо, який унеможливує виконання роботи визначеного обсягу, професії без шкоди для здоров'я. Повна втрата працездатності визначається як настання пенсійного віку (старість).

Прикладом часткової втрати працездатності є інвалідність, при цьому існує два критерії визначення інвалідності — медичний та економічний. З медичної точки зору — це розлад функцій організму, з економічної точки зору — це таке порушення, яке призводить до втрати працездатності: професійної чи загальної. **Інвалідність** — це стійкий розлад функцій організму, зумовлений захворюванням, наслідком травм або вродженим дефектом, який призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі та захисті.

Обмеження життєдіяльності — це повна або часткова втрата здатності обслуговувати себе, самостійно пересуватися, орієнтуватися, спілкуватися, контролювати свою поведінку, вчитися, займатися трудовою діяльністю.

До головних причин інвалідності належать: трудове каліцтво; професійне захворювання; загальне захворювання, вроджені дефекти. Інвалідність вважається такою, що настала внаслідок трудового каліцтва, якщо нещасний випадок настав: під час виконання трудових обов'язків (у тому числі й під час відрядження); по дорозі на роботу або з роботи; на території підприємства, установи, організації упродовж робочого часу (включаючи перерви); поблизу підприємства упродовж робочого часу, якщо перебування там не суперечило правилам внутрішнього трудового розпорядку; у разі виконання державних або громадських обов'язків; у разі виконання дій з рятування людського життя, охорони державної чи приватної власності, охорони правопорядку.

Інвалідність внаслідок *професійного захворювання* встановлюється на підставі висновку спеціалізованого медичного закладу про наявність професійного захворювання. Професійні захворювання можуть бути викликані виключно дією несприятливих виробничо-професійних факторів, а можуть бути і такими, у розвитку яких встановлено причинний зв'язок впливом певного несприятливого виробничо-професійного фактора та

виключено явний вплив інших непрофесійних факторів, що викликають аналогічні зміни в організмі.

Тимчасовою втратою працездатності є неспроможність особи виконувати свої трудові обов'язки внаслідок короткотривалих обставин об'єктивного характеру. Тимчасова непрацездатність може бути спричинена: фізичною нездатністю особи здійснювати трудову діяльність (хвороба, травма, вагітність та пологи); неможливістю працювати у зв'язку із необхідністю здійснювати догляд за іншим членом сім'ї (хворою дитиною; хворим членом сім'ї; за дитиною до трьох років; або дитиною-інвалідом до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною); неможливістю працювати у зв'язку із настанням обставин, спричинених діями державних органів (карантин, накладений органами санітарно-епідеміологічної служби) тощо.

Законодавством України про охорону здоров'я встановлено три групи інвалідності для осіб, які втратили працездатність.

Перша група інвалідності надається тим громадянам, які мають дуже виражені функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або уродженим дефектом, що призводять до значного обмеження життєдіяльності людини, неспроможності до самообслуговування і викликають потребу в постійному сторонньому нагляді, догляді чи допомозі. До першої групи інвалідності належать особи з найважчим станом здоров'я, які повністю нездатні до самообслуговування, потребують повного постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду, абсолютно залежні від інших осіб або ті, які частково здатні до виконання окремих елементів самообслуговування, потребують постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду, залежні від інших осіб у забезпеченні життєво важливих соціально-побутових функцій.

Друга група інвалідності встановлюється для осіб, у яких чітко виражені функціональні порушення в організмі, що зумовлені захворюванням, травмою або уродженим дефектом та призводять до значного обмеження життєдіяльності людини, при збереженій здатності до самообслуговування, та не викликають потреби в постійному сторонньому нагляді, догляді чи допомозі. До II групи інвалідності можуть належати також особи, які мають дві або більше хвороб, що призводять до інвалідності, наслідки травми або уроджені дефекти та їх комбінації, що в сукупності функціональних порушень призводять до значного обмеження життєдіяльності людини та її працездатності. Також II група надається інвалідам з дитинства за наявності ознак інвалідності на період навчання; після закінчення навчального закладу надається довідка про придатність їх до роботи внаслідок набуття професії. При цьому особи з інвалідністю II групи

можуть виконувати ту чи іншу роботу у спеціально створених умовах та місцях, у тому числі вдома.

Інвалідність третьої групи встановлюється для людей, які мають функціональні порушення в організмі помірної важкості, які зумовлені захворюваннями, наслідками травм або уродженими дефектами, що призвели до помірно вираженого обмеження життєдіяльності, в тому числі працездатності, які потребують соціальної допомоги і соціального захисту. Помірно виражене обмеження життєдіяльності визначається частковою втратою можливостей до повноцінної трудової діяльності (втрата професії, значне зниження кваліфікації або зменшення обсягу трудової діяльності; значне ускладнення в набутті професії чи у працевлаштуванні): значне зменшення (більше ніж на 25 %) обсягу трудової діяльності; втрата професії чи значне зниження кваліфікації.

Згідно з Законом України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування” від 23 вересня 1999 р. та Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов’язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці” від 28 грудня 2014 р. нещасним випадком є обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов’язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров’ю або настала смерть.

Резолюція Міжнародної організації праці (МОП) “Про статистику виробничого травматизму”, прийнята 16-ю Міжнародною конференцією зі статистики праці у 1998 р., трактує “нешасний випадок на виробництві як несподівану та незаплановану подію, включаючи дії умисного, насильницького характеру, яка виникає внаслідок трудової або пов’язаної з нею діяльності, що призводить до травмування, хвороби або смерті”.

Нещасний випадок вважається таким, що стався на виробництві, якщо він настав під час: виконання трудових (посадових) обов’язків, у тому числі і під час перебування у відрядженні; перебування на робочому місці, на території підприємства або в іншому місці роботи упродовж робочого часу, починаючи з моменту приходу на роботу на підприємство, установу, організацію до виходу, який повинен фіксуватися відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку або за дорученням роботодавця в неробочий час, під час відпустки, у вихідні та святкові дні; приведення в порядок знарядь виробництва, засобів захисту, одягу перед початком роботи та після її закінчення, виконання заходів особистої гігієни; проїзду на роботу чи з роботи на транспортному засобі підприємства, установи, організації, який був наданий, або на транспортному засобі іншого підприємства, установи, організації, який був наданий згідно з договором (заявкою), за

наявності розпорядження роботодавця; використання власного транспортного засобу в інтересах підприємства, установи, організації з дозволу або за дорученням роботодавця відповідно до встановленого порядку; провадження дій в інтересах підприємства, установи, організації, на якому (в якій) громадянин працює, тобто дій, які не входять до його виробничого завдання чи безпосередніх обов'язків; ліквідації аварій, пожеж та наслідків стихійного лиха на виробничих об'єктах і транспортних засобах, що використовуються підприємством, установою, організацією тощо.

Відповідно до законодавства роботодавець організовує розслідування та веде облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій. За підсумками розслідування нещасного випадку, професійного захворювання або аварії роботодавець складає акт за встановленою формою, один примірник якого він зобов'язаний видати потерпілому або іншій зацікавленій особі не пізніше трьох днів з моменту закінчення розслідування. У разі відмови роботодавця скласти акт про нещасний випадок чи незгоди потерпілого з його змістом питання вирішуються посадовою особою органу державного нагляду за охороною праці, рішення якої є обов'язковим для роботодавця і може бути оскаржене у судовому порядку.

Розслідуванню нещасних випадків підлягають раптові погіршення стану здоров'я працівника або особи, яка забезпечує себе роботою самостійно, поранення, травми, у тому числі отримані внаслідок тілесних ушкоджень, заподіяних іншою особою, гострі професійні захворювання, професійні та інші отруєння, теплові удари, опіки, обмороження, утоплення, ураження електричним струмом тощо.

Спеціальному розслідуванню підлягають:

- нещасні випадки зі смертельним наслідком;
- групові нещасні випадки, які сталися одночасно з двома і більше працівниками незалежно від тяжкості ушкодження їх здоров'я;
- випадки смерті на підприємстві;
- випадки зникнення працівника під час виконання ним трудових обов'язків.

Професійне захворювання визначається вітчизняним законодавством як захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою.

До **хронічного професійного захворювання** належить захворювання, що виникло внаслідок провадження професійної діяльності працівника та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, пов'язаних з

роботою. До хронічного професійного захворювання належить також захворювання, що виникло після багаторазового та/або тривалого впливу шкідливих виробничих факторів. Хронічне професійне захворювання не завжди супроводжується втратою працездатності.

Роботодавець розслідує причини виникнення професійних захворювань, з цією метою він наказом призначає комісію, до складу якої входять:

- представник санітарно-епідеміологічної служби (голова комісії);
- представник лікувально-профілактичного закладу;
- представник первинної організації профспілки або уповноважена найманими працівниками особа з питань охорони праці;
- представник робочого органу виконавчої дирекції Фонду за місцезнаходженням підприємства. До розслідування, якщо потрібно, можуть залучатися представники інших органів.

Безробіття — це складне соціально-економічне явище, при якому частина економічно активного населення не має роботи й заробітку. Закон України “Про зайнятість населення” визначає **безробітними** працездатних громадян працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи. Крім того, в Законі України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” є поняття “втрати роботи з незалежних від застрахованих осіб обставин”.

У визначенні МОП безробітні — це особи у віці 15–70 років (зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), що одночасно задовольняють трьома умовам: не мали роботи (прибуткового заняття); активно шукали роботу або намагалися організувати власну справу впродовж останніх чотирьох тижнів, що передували опитуванню; готові приступити до роботи впродовж двох найближчих тижнів.

До основних видів безробіття належать: **циклічне (кон’юнктурне) безробіття** (виникає внаслідок коливань економіки та зникає через 2–3 роки); **сезонне безробіття** (результат природних кліматичних коливань впродовж року або коливань попиту, зникає впродовж року); **панельне (природне) безробіття** (відсоток безробіття, який неможливо усунути навіть при найкращому розвитку кон’юнктури); **фрикційне (тимчасове) безробіття** (виникає, коли люди тимчасово перебувають без роботи в результаті зміни місця праці, професій); **структурне (технологічне) безробіття** (виникає в результаті зміни структури економіки, викликане науково-технічним прогресом та зміною структури потрібних кадрів).

Крім цього, існує **часткове безробіття**, або **неповна зайнятість** — вимушене тимчасове скорочення нормальної або встановленої законодавством

тривалості робочого часу, перерва в одержанні заробітку або скорочення його розміру через тимчасове припинення виробництва без припинення трудових відносин з причин економічного, технологічного, структурного характеру. Закон України “Про зайнятість населення” розділяє ці поняття.

Неповна зайнятість — зайнятість працівника на умовах робочого часу, що менший від норми часу, передбаченої законодавством, і може встановлюватися за договором між працівником і роботодавцем з оплатою праці пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку.

Часткове безробіття — вимушене тимчасове скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв’язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції з причин економічного, технологічного і структурного характеру без припинення трудових відносин.

Реєстрація та облік громадян, які звертаються за сприянням у працевлаштуванні, здійснюється Державною службою зайнятості за місцем постійного проживання за умови пред’явлення паспорта і трудової книжки, а в разі потреби — військового квитка, документа про освіту або документів, які їх замінюють. Незайняті громадяни підлягають реєстрації у цій службі.

Громадяни не можуть бути визнані безробітними: віком до 16 років; за винятком тих, які працювали та були вивільнені у зв’язку із змінами в організації виробництва та праці, реорганізацією, перепрофілюванням і ліквідацією підприємства, установи та організації або скороченням чисельності (штату); які вперше шукають роботу і не мають професії (спеціальності), в тому числі випускники загальноосвітніх шкіл, у разі відмови їх від проходження професійної підготовки або від оплачуваної роботи, включаючи роботу тимчасового характеру, яка не потребує професійної підготовки; які відмовились від двох пропозицій підходящої роботи з моменту реєстрації їх у службі зайнятості як осіб, які шукають роботу; які мають право на пенсію відповідно до законодавства України. Громадяни, які зареєстровані на загальних підставах у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, і відмовилися в період пошуку роботи від двох пропозицій підходящої роботи, не можуть бути визнані безробітними. Такі особи знімаються з обліку, і їм упродовж шести місяців надаються консультаційні послуги. Після закінчення шести місяців з дня зняття з обліку вони можуть зареєструватися повторно у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу.

Неповнолітні, які досягли 15 років і звернулися до державної служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні, можуть, як виняток, бути зареєстровані як такі, що шукають роботу, за згодою одного з батьків або осіб, що їх замінюють.

Законодавство України визнає також як один з видів соціальних ризиків втрату годувальника. Втрата годувальника є підставою для

призначення пенсії в разі втрати годувальника та щомісячних страхових виплат, якщо годувальник помер внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання.

Під **втратою годувальника** розуміють його смерть або безвісну відсутність. Факт смерті підтверджується свідоцтвом або встановлюється судом. Оголошення померлим у судовому порядку проводиться, якщо в місці постійного проживання немає відомостей про перебування особи упродовж 3-х років. Військовослужбовець або інший громадянин, який пропав безвісти у зв'язку із воєнними діями, може бути оголошений померлим не раніше, ніж через два роки з дня закінчення воєнних дій. Оголошення безвісти відсутнім у судовому порядку здійснюється, якщо упродовж одного року в місці його постійного проживання немає відомостей про перебування.

Право на отримання певних видів соціального забезпечення мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, якщо вони знаходилися на його повному утриманні або отримували від нього допомогу, котра була постійним і основним джерелом засобів до існування. Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

- діти, які не досягли 16 років; діти з 16 до 18 років, які не працюють або старші за цей вік, але через вади фізичного чи розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання — до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ними 23 років;
- жінки та чоловіки пенсійного віку, якщо вони не працюють;
- особи з інвалідністю — члени сім'ї потерпілого на час інвалідності;
- неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти;
- непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право;
- один з подружжя або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків померлого, які не досягли 8-річного віку.

Члени родини померлого вважаються такими, що були на його утриманні, якщо вони перебували на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування, або мали на день його смерті право на одержання від нього такого утримання. Не вважаються такими, що перебували на утриманні, члени сім'ї, які мали самостійні джерела засобів для існування (одержували зарплату, пенсію тощо).

В умовах соціально-економічної кризи, яка спостерігалася в Україні

впродовж 90-х років ХХ ст., кінця 2008–2009 рр. та знову розпочалася у 2014 р. різко знизився рівень життя населення, зменшилася його платоспроможність, відбулося значне розшарування суспільства за рівнем доходів, що призвело до нового соціального ризику, який отримав назву малозабезпеченість.

Малозабезпеченість — це неспроможність особи чи сім'ї з огляду на об'єктивні чинники забезпечити середньомісячний сукупний дохід на рівні прожиткового мінімуму. У вітчизняному законодавстві зустрічається термін “малозабезпечена сім'я”, якою називають сім'ю, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї визначається як обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень упродовж шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

Уперше поняття “малозабезпеченість” отримало законодавче закріплення у Законі України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” від 1 червня 2000 р. Рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям визначається щорічними Законами України “Про Державний бюджет України”.

Малозабезпеченість є нестраховим соціальним ризиком, оскільки фінансується за рахунок асигнувань, які враховані в розрахунках розміру коштів, передбачених з Державного бюджету України до місцевих бюджетів у вигляді дотацій та нормативів відрахувань від загальнодержавних податків та зборів. Найчастіше малозабезпеченими стають багатодітні родини.

З метою забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму надається грошова допомога найменш соціально захищеним верствам населення, у тому числі й малозабезпеченим сім'ям.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям — щомісячна допомога, яка надається у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї.

Для отримання такої допомоги уповноважений представник сім'ї звертається з відповідною заявою до органу соціального захисту населення за місцем проживання або до виконкому сільської, селищної чи міської ради. До заяви додаються:

- документ, що посвідчує особу;
- довідка про склад сім'ї (до складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні);
- декларація про доходи та майно осіб, які входять до складу сім'ї (у

декларацію не включається державна соціальна допомога, призначена відповідно до закону; нарахована субсидія за спожиті комунальні послуги; сплачені членами сім'ї аліменти);

- довідка про наявність і розмір земельної частки (паю).

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття “соціальні ризики”.
2. Виділіть головні ознаки соціальних ризиків.
3. Які основні види соціальних ризиків ви знаєте?
4. Дайте загальну характеристику груп інвалідності.
5. Висвітліть характерні особливості розслідування нещасного випадку на виробництві.
6. Що таке непрацевдатність?
7. Розкрийте порядок підтвердження малозабезпеченості.
8. Чим відрізняється часткове безробіття від повного?

Теми рефератів

1. Соціальні ризики як підстава виникнення в особи права на соціальне забезпечення.
2. Загальна характеристика постійної непрацевдатності.
3. Поняття, ознаки та порядок встановлення стійкої непрацевдатності.
4. Причини інвалідності.
5. Поняття, порядок підтвердження тимчасової втрати працевдатності.

Тема 4. ПРАВОВІДНОСИНИ З СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. *Поняття, загальна характеристика та види правовідносин із соціального забезпечення.*
2. *Підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин із соціального забезпечення.*
3. *Адміністративно-правове регулювання соціального забезпечення та соціальної підтримки в Україні.*
4. *Основні види нормативно-правових актів з соціального забезпечення та соціальної підтримки. Конституція та закони України.*
5. *Підзаконні нормативно-правові акти у сфері соціального забезпечення та соціальної підтримки.*
6. *Нормативно-правові акти, прийняті органами місцевого самоврядування з соціального забезпечення та соціальної підтримки громадян.*

Правовідносини із соціального забезпечення — це врегульовані

нормами права фактичні відносини щодо надання грошових виплат, послуг, пільг, які виникають між відповідними органами і фізичними особами, які мають на них право, при настанні ситуації соціального ризику.

Залежно від того, результатом реалізації якої норми є правовідносини, їх можна поділити на **правовідносини з приводу окремих видів забезпечення (матеріальні), процедурні правовідносини** з установлення фактів та констатації обставин, що мають юридичне значення, та **процесуальні правовідносини** у випадках розгляду спорів між сторонами правовідносин, якщо закон не відніс їх до звичайних спорів, які розглядаються цивільним процесом. Основу системи правовідносин з соціального забезпечення складають матеріальні правовідносини, оскільки саме в них задовольняються об'єктивні потреби особи в матеріальних засобах та соціальних послугах. Відмінною рисою соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що особа (або сім'я) у разі дотримання встановлених законом умов наділена суб'єктивним правом на отримання пенсії, допомоги, компенсації, послуги або пільги, а державний орган зобов'язаний їх надати. При цьому обов'язок державного органу визначається вимогою уповноваженої особи.

Традиційною залишається класифікація матеріальних правовідносин за видами забезпечення: пенсійні, з приводу надання допомог та компенсаційних виплат, з соціального обслуговування. Але така класифікація є загальною і потребує конкретизації. Зокрема, залежно від специфіки юридичних фактів пенсійні правовідносини можна об'єднати в такі групи: виплата пенсій за віком; у зв'язку з інвалідністю; в разі втрати годувальника із солідарної системи пенсійного забезпечення; у зв'язку з наданням одноразової виплати або довічної пенсії із накопичувального фонду загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Правовідносини з приводу виплати допомог та компенсацій є досить різні, але їх також можна класифікувати за видами, наприклад, до правовідносин у зв'язку з наданням допомог належать: у разі тимчасової непрацездатності; при народженні дитини; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років тощо.

Різноманітними є правовідносини і з соціального обслуговування: соціальне обслуговування вдома; утримання в установах соціального захисту; професійне навчання та працевлаштування інвалідів; забезпечення інвалідів транспортними засобами та ін. Матеріальні правовідносини розрізняються за юридичними фактами, термінами дії, суб'єктами, об'єктами, змістом.

Юридичні факти — це об'єктивні обставини, якими пов'язані виникнення, зміна або припинення правовідносин. Як правило, більшість правовідносин із соціального забезпечення виникають із юридичних складів (ряд фактів). За терміном дії правовідносини з соціального забезпечення

поділяють на три групи: правовідносини, що припиняються з одноразовим виконанням обов'язків (одноразові виплати, протезування, надання транспортного засобу); правовідносини з абсолютно встановленим терміном існування у часі (пенсійні правовідносини у випадку втрати годувальника — до досягнення дитиною повноліття; правовідносини з приводу надання допомоги по догляду за дитиною віком до трьох років); правовідносини з відносно невизначеним терміном існування у часі (пенсійні правовідносини за віком, з інвалідності, правовідносини з виплат допомоги у разі тимчасової непрацездатності).

Разом із матеріальними правовідносинами виникають процедурні правовідносини зі встановлення юридичних фактів (наприклад, тривалості страхового стажу, групи та причини інвалідності) та винесення рішень про призначення або про відмову у наданні конкретних видів соціального забезпечення. Процедурні правовідносини є правозастосовчими, пов'язаними з реалізацією матеріальних правовідносин. Вони пов'язані із установами юридичного складу, який створює дані правовідносини. Юридичні правовідносини бувають кількох видів: одні з них слугують для призначення тієї чи іншої соціальної виплати, а інші мають більш широке значення, встановлюючи лише деякі юридично значущі обставини.

Залежно від виду соціального забезпечення, на реалізацію якого спрямовані процедурні правовідносини, розрізняють процедурні правовідносини: у пенсійному забезпеченні; у зв'язку з призначенням грошових допомог; які виникають у зв'язку з наданням соціальних послуг і пільг.

Стосовно форми соціального забезпечення розрізняють процедурні правовідносини у сфері: загальнообов'язкового соціального страхування; державного соціального забезпечення та соціальної допомоги; недержавної соціальної підтримки.

У зв'язку з розглядом спору виникають процесуальні правовідносини. Відмінність процедурних правовідносин від процесуальних у соціальному забезпеченні визначається специфікою їх змісту. У процедурних правовідносинах законодавством передбачена обов'язкова нормальна процедура, без якої неможливі подальші етапи реалізації прав та обов'язків у матеріально-правовому відношенні, а процес розгляду спору охоплює не всі, а лише спірні обставини. Вказані правовідносини виникають на підставі охоронних норм із приводу вирішення спору про соціальне забезпечення і не є обов'язковими у ході реалізації норм матеріального права на конкретний вид забезпечення. Суб'єктами правовідносин з соціального забезпечення є фізична особа та державний орган, які є носіями суб'єктивних прав та обов'язків. Існують також правовідносини, в яких суб'єктом виступає сім'я, а не фізична особа. Це пенсійні правовідносини у випадку втрати годувальника;

правовідносини з приводу надання допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Другим суб'єктом правовідносин у сфері соціального забезпечення є один з державних органів, що зобов'язаний призначити й надати конкретний вид забезпечення. До таких органів належать: органи Пенсійного фонду; комісія з установлення пенсій за особливі заслуги перед Україною; органи Міністерства соціальної політики України; органи пенсійного забезпечення Міноборони, СБУ, МВС України тощо.

Правовідносини із соціального забезпечення виникають, змінюються та припиняються за наявності певних життєвих обставин або фактів, передбачених правом. Такі факти або обставини називають юридичними фактами. Юридичний факт — це закріплений у нормах права факт об'єктивної дійсності (подія, вольовий вплив людей тощо), який виступає підставою виникнення, зміни чи припинення правових відносин. У сфері соціального забезпечення правовідносини зазвичай виникають на підставі не поодинокого юридичного факту, а певного комплексу юридичних фактів, що настають у певній послідовності і за наявності яких норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносин. У літературі такий комплекс юридичних фактів називають юридичним фактичним складом. За відсутності такого складу юридичні наслідки не настають.

До юридичного складу, необхідного для виникнення правовідносин із соціального забезпечення, можуть включатися юридичні факти, що виникають з причин медико-біологічного порядку, пов'язані зі старістю, хворобою, повною або частковою втратою працездатності, втратою годувальника, народженням, смертю, а також необхідністю надання допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям тощо.

Для виникнення правовідносин у зв'язку з призначенням пенсії за віком необхідна така сукупність юридичних фактів: досягнення встановленого законом пенсійного віку; наявність визначеної правом тривалості трудового стажу; звернення громадянина до відповідного органу (районного (міського) управління Пенсійного фонду) про призначення цього виду пенсійного забезпечення і рішення органу про призначення пенсії.

Роль і значення в юридичному складі юридичних фактів неоднакові. Є факти, яким належить провідна роль у виникненні правовідносин і які є першопричиною або першоосною виникнення (зміни чи припинення). Тому їх називають провідними чи головними, оскільки внаслідок їх настання виникає необхідність регулювання цих відносин. Наприклад, у правовідносинах у зв'язку з призначенням пенсії за віком головним є факт досягнення встановленого законом пенсійного віку; у правовідносинах у зв'язку з призначенням пенсії по інвалідності — встановлення однієї з трьох груп інвалідності; при призначенні пенсії в разі втрати годувальника — смерть чи безвісна відсутність годувальника.

Ще одним різновидом юридичних фактів є факти-дії, які на відміну від фактів-подій зазвичай залежать від волі людей. Дії можуть привести, а в деяких випадках обов'язково приводять до правових наслідків. Тобто дії є такими юридичними фактами, які залежать від волі людей, пов'язані з вчиненням ними певних проступків, що породжують правовідносини.

Наступною загальною передумовою виникнення правовідносин з соціального забезпечення є юридичні факти, які умовно можна назвати другорядними чи фактами другого порядку. Взяті ізольовано, вони не мають певного значення для виникнення правовідносин. Лише в комплексі з відповідними головними юридичними фактами вони створюють повну і достатню підставу для виникнення конкретних правовідносин. Також необхідно розрізнити допоміжні факти, які конкретизують і доповнюють той чи інший бік головного юридичного факту.

Один і той самий факт може відігравати різну роль, будучи в одних випадках правотворчим, в інших — правозмінювальним чи таким, що припиняє право в одних випадках бути головним, в інших — другорядним. Наприклад, смерть пенсіонера, який одержував пенсію за вислугу років, є фактом, що припиняє ці пенсійні правовідносини, але цей самий факт може слугувати підставою для переоформлення членом сім'ї померлого пенсії за віком чи іншого виду пенсії на пенсію в разі втрати годувальника, а також входить до юридичного складу, що породжує правовідносини у зв'язку з наданням допомоги на поховання.

Правильне розмежування ролі і місця юридичних фактів у правовідносинах має не тільки пізнавальне, а й практичне значення в діяльності щодо застосування права, розробці обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства.

Одним із принципів правової держави є гарантування державою соціальних прав і свобод, які забезпечують людині гідний рівень життя та її соціальну захищеність. За своєю сутністю ці права і свободи є, з одного боку, вимогами до держави, а з другого — її обов'язками щодо підтримання життя особи та її соціальної захищеності. Соціальні питання, за їх невирішеності, є одним з небезпечних джерел, пов'язаних з національною безпекою, самим існуванням у майбутньому державних інститутів. Соціальний захист — це комплекс заходів, які здійснюють державні органи в різних сферах діяльності, спрямований на забезпечення доступу кожного члена суспільства до соціальних благ, усунення соціальної нерівності та підтримку найбільш незахищених членів суспільства.

Мета соціального захисту — поліпшення морального та матеріального забезпечення соціально вразливих верств населення, подолання бідності та розшарування суспільства. Сутність правового регулювання соціального забезпечення та соціальної підтримки полягає в

тому, що держава дбає про соціальний захист своїх громадян, забороняє використання примусової праці, створює робочі місця, забезпечує підготовку кадрів, забезпечує нормальні умови праці, вільний вибір місця роботи, професії, матеріально підтримує своїх громадян, гарантує захист від незаконного звільнення, забезпечує право на своєчасне одержання винагороди.

Законодавство України, крім визначення основ соціального забезпечення та соціальної підтримки, регулює також процес управління соціальним захистом населення як на загальнодержавному, так і на регіональному і місцевому рівнях.

Приміром, згідно з чинним законодавством Спеціальним органом, який уповноважений від імені держави впроваджувати в життя соціальну політику, є Міністерство соціальної політики України. Міністерство соціальної політики України виступає головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту населення, з питань сім'ї та дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну.

Основними завданнями Міністерства соціальної політики України є:

- формування державної політики щодо забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення, координація розроблення проектів прогнозів і державних програм з питань соціальної та демографічної політики;
- формування і реалізація державної політики щодо регулювання ринку праці, процесів трудової міграції, визначення правових, економічних та організаційних засад зайнятості населення і його захисту від безробіття;
- формування і реалізація державної політики стосовно визначення державних соціальних гарантій щодо прав громадян на працю, оплату праці, а також щодо нормування та стимулювання праці, професійної кваліфікації робіт і професій, умов праці;
- формування та реалізація державної політики у сфері пенсійного забезпечення громадян;
- формування основних напрямів державної політики та здійснення відповідно до закону державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, проведення соціального діалогу з питань формування та реалізації державної соціальної політики, регулювання соціально-трудових відносин;
- формування та реалізація державної політики щодо надання адресної соціальної допомоги вразливим верствам населення, в тому числі малозабезпеченим та багатодітним сім'ям;
- формування державної політики у сфері надання соціальних

послуг людям похилого віку, інвалідам, бездомним громадянам, іншим соціально вразливим верствам населення та ін.

Пенсійний фонд України було створено з метою здійснення управління фінансами пенсійного забезпечення. Він є центральним органом виконавчої влади, підвідомчим Кабінету

Міністрів України. Керівництво діяльністю Фонду здійснюється правлінням, чисельність і персональний склад якого затверджується Кабінетом Міністрів України. Голова правління Пенсійного фонду України та його заступники призначаються на посади за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій Міністра, і звільняються з посад Президентом України. Засідання правління Фонду скликаються за потреби, але не рідше одного разу на квартал. Правління є правомочним приймати рішення за наявності на засіданні не менше ніж 2/3 його членів. Рішення приймаються більшістю голосів присутніх на засіданні членів правління.

Крім цього, до центральних органів виконавчої влади з соціального захисту населення належать: Державна служба зайнятості України, Державна служба з питань інвалідів та ветеранів праці, Державна інспекція України з питань праці.

На регіональному та місцевому рівнях органи соціального захисту населення представлені профільними департаментами та відділами обласних і районних державних адміністрацій, а також виконавчих органів міських і районних у містах рад.

Правова основа соціального забезпечення та соціальної підтримки — сукупність взаємовідносин нормативно-правових актів і правових норм, що регулюють питання соціального захисту населення в системі державного управління та місцевого самоврядування. Нормативно-правові акти з соціального забезпечення та соціальної підтримки громадян можна структурувати так:

Серед нормативно-правових актів, присвячених соціальному захисту населення, можна виокремити нормативно-правові акти, що видані на державному рівні (закони України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, рішення центральних органів виконавчої влади тощо) та на рівні місцевого самоврядування (рішення місцевих рад та їх виконавчих комітетів, розпорядження сільських, селищних і міських голів, голів районів у містах, районних, обласних рад, голів районних та обласних державних адміністрацій).

1. Нормативно-правові акти та правові норми, що складають правову основу соціального забезпечення та соціальної підтримки, можна поділити на такі, що мають загальнодержавне та локальне значення, чия дія поширюється на всю територію держави або певне (певні) територіальне утворення.

2. Нормативно-правові акти з питань соціального захисту населення поділяють на закони (Конституція України, Закони України “Про пенсійне забезпечення”, “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”) та підзаконні нормативно-правові акти, при цьому закони мають вищу юридичну силу щодо підзаконних нормативно-правових актів, які не мають суперечити законам.

Конституція України є основним законом, який регулює соціальне забезпечення та соціальну підтримку громадян. Зокрема, стаття 46 Конституції України наголошує, що “громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом”.

Це право гарантується загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Статті 47–49 Основного закону гарантують права громадян на житло; достатній життєвий рівень для себе і своєї сім’ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло; право на охорону здоров’я, медичну допомогу та медичне страхування.

Правовою основою соціального забезпечення та соціальної підтримки громадян виступають передусім закони України, видані Верховною Радою України, починаючи з 1991 р. (так зване законодавство з соціального захисту населення), які регулюють усі аспекти соціальної політики держави та органів місцевого самоврядування.

Серед нормативно-правових актів, що регулюють питання соціального забезпечення та соціальної підтримки в Україні, крім законів України, прийнятих Верховною Радою України, є підзаконні нормативно-правові акти, ухвалені органами державної влади, що розв’язують значне коло питань, пов’язаних з соціальним захистом населення.

Підзаконні акти — це нормативні акти, що приймаються уповноваженими нормотворчими суб’єктами на основі та на виконання законів і не повинні суперечити їм. Існування підзаконних нормативних актів у правовій системі зумовлено багаторівневою структурою самих суспільних відносин, що потребують як законодавчого врегулювання, так і вторинного, більш детального і конкретизуючого нормативного регулювання з метою оперативного вирішення питань в окремих сферах життєдіяльності суспільства.

Головним призначенням підзаконних нормативно-правових актів як форми права є матеріальне закріплення юридичних норм, встановлення їх загальних обов'язків. До підзаконних нормативно-правових актів, які також стосуються і соціального захисту населення, належать:

- акти державних органів України (укази та розпорядження Президента України; директиви, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази міністрів; накази адміністрацій підприємств тощо);

- акти Автономної Республіки Крим;

- міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України тощо.

Більшість підзаконних нормативно-правових актів має конституційне значення, тобто їх виконання передбачено Конституцією України. Приміром, видання Президентом України указів і розпоряджень передбачено статтею 106 Конституції України; постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України — статтею 117 Конституції України.

Ще однією важливою особливістю підзаконних нормативно-правових актів є те, що значна їх частина, зокрема постанови і розпорядження Уряду, нормативно-правові акти Міністерства соціальної політики України, інших центральних органів державної виконавчої влади підлягають реєстрації в Міністерстві юстиції України, а нормативно-правові акти місцевих органів виконавчої влади — у регіональних органах Міністерства юстиції, що дає можливість уникнути порушень конституційних норм у процесі їх ухвалення.

Серед підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють соціальне забезпечення та соціальну підтримку населення України, чільне місце посідають укази та розпорядження Президента України, які є обов'язковими для виконання на всій території України. Їх нормативно-правовою базою є Конституція та закони України, за межі яких вони не можуть виходити. За юридичними ознаками укази та розпорядження бувають нормативними, тобто такими, в яких містяться правила поведінки загального характеру, розраховані на багаторазове використання.

Значна частина правовідносин у галузі соціального захисту населення регулюється постановами Кабінету Міністрів України — нормативно-правовими актами Уряду, що видаються на основі Конституції України, указів і розпоряджень Президента України в межах компетенції Кабінету Міністрів України. Ці нормативно-правові акти стосуються насамперед майнових та фінансових аспектів соціального захисту населення.

Таким чином, підзаконними нормативно-правовими актами держава та її виконавчі органи регулюють ті взаємовідносини, що не дістали повного регулювання в чинному законодавстві. Зміст цих актів, процедура прийняття

більшості з них показують, що видаючи ці акти, нормотворчі органи спираються на глибоке дослідження правової дійсності, тобто правового аспекту соціальних процесів.

Важливе місце у правовому регулюванні соціального забезпечення та соціальної підтримки громадян належить актам органів місцевого самоврядування, які в юридичній літературі отримали назву місцеві або локальні нормативно-правові акти. Локальні нормативно-правові акти — це підзаконні акти, видані органами місцевого самоврядування, а також місцевими органами виконавчої влади в межах їх компетенції, які за своїм змістом відповідають чинному законодавству або прийняті на його виконання. Норми, які містяться в цих актах, констатують положення законів та інших нормативно-правових актів, дають змогу краще врахувати особливості місцевих умов у процесі реалізації їх приписів.

У юридичній літературі розглядають кілька форм підзвітності таких актів: “прийняті на виконання закону”, “прийняті в межах повноважень, що надані законодавством”, “прийняті на підставі закону”. Локальним правовим нормам притаманні як загальні видові ознаки, властиві виключно локальним правовим нормам, так і спеціальні.

До загальних ознак належать: загальнообов’язковий (локальний) характер на певній території для всіх членів територіальної громади, яким ця норма адресується; багатофункціональність, оскільки вони встановлюють чи санкціонують, охороняють, гарантують правила поведінки, що регулюють правовідносини на території громади; спрямованість має формально визначений характер; письмова документальна форма. До спеціальних ознак локальних правових норм слід віднести: публічний характер локальних норм у міру їх прозорості та доступності кожному шляхом популяризації як з боку громади, так і з боку обраних нею органів; ієрархічність норм: норми виборних органів територіальної громади не можуть виходити за межі, встановлені нормами територіальної громади; імперативний характер: містять чітке правило суб’єктів правовідносин.

Однією з основних форм локальних нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування є рішення, при цьому рішення рад та їх виконавчих органів (зокрема з прийняття місцевого бюджету, присвячених соціальній підтримці населення та соціально-економічному розвитку територій) приймаються відкритим голосуванням. Подібні нормативно-правові акти локального характеру можуть видавати і місцеві органи виконавчої влади (районні та обласні державні адміністрації та їх виконавчі органи).

Серед інших локальних актів суб’єктів місцевого самоврядування можна виокремити нормативний договір, який передбачає, що відносини органів місцевого самоврядування з підприємствами, установами та

організаціями, що не перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, будуються на договірній та податковій основі. Вирізняють установчі, компетенційно-розмежувальні нормативно-правові договори, угоди про делегування повноважень, публічні договори між державними органами і громадськими організаціями, програмно-політичні договори, функціонально-управлінські угоди тощо.

В основу локальних нормативно-правових актів місцевого самоврядування покладено волю територіальних громад. Вони регулюють внутрішні правовідносини на території громади чи району, сприяють підвищенню дієвості права, ролі органів місцевого самоврядування в соціальному захисті населення.

Питання для самоконтролю

1. Які Ви знаєте види нормативно-правових актів за критерієм юридичної сили?
2. Які Ви знаєте конституційні закони у сфері соціального забезпечення?
3. Назвіть поточні закони у сфері соціального забезпечення.
4. Перелічіть види підзаконних нормативно-правових актів.
5. Які Ви знаєте підзаконні нормативно-правові акти у сфері соціального забезпечення?
6. Які Ви знаєте процедурні правовідносини в соціальному забезпеченні?
7. Назвіть суб'єкти соціально-страхових правовідносин.

Теми рефератів

1. Міжнародні правові акти, ратифіковані Україною у сфері соціального забезпечення.
2. Нормативно-правові акти у сфері соціального забезпечення та соціальної підтримки.
3. Розпорядження та рішення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування (на прикладі конкретного населеного пункту).
4. Зарубіжний досвід нормативно-правового забезпечення соціальної підтримки громадян.
5. Ознаки відносин із соціального обслуговування.
6. Громадяни як суб'єкти, які отримують соціальне забезпечення.

Тема 5. ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

1. *Загальне поняття пенсій та їх види.*
2. *Пенсії за віком. Право отримання пенсій за віком на пільгових умовах.*
3. *Пенсії по інвалідності.*
4. *Поняття пенсій у зв'язку з втратою годувальника.*

5. *Особливості пенсійного забезпечення осіб, які мають особливі заслуги перед Україною.*
6. *Призначення та виплата пенсій.*

Питання пенсійного забезпечення як одного з найважливіших видів соціального забезпечення завжди привертало належну увагу в науковій літературі. Наприклад, у юридичній літературі пенсія розглядалася як:

- періодичні виплати, що проводяться за рахунок коштів соціального страхування з метою матеріального забезпечення робітника, службовця чи його сім'ї у зв'язку з завершенням повного великого циклу його трудової діяльності або у зв'язку з остаточним чи тривалим вибуттям його з числа повноцінних працівників;
- матеріальне забезпечення громадян у старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника, а також за вислугу років у вигляді систематичних грошових виплат;
- регулярна (періодична) грошова виплата соціально-аліментарного призначення, що провадиться особам похилого віку, інвалідам та іншим категоріям громадян та їх сім'ям у випадках, передбачених законом із суспільних фондів споживання;
- щомісячні грошові виплати громадянам за рахунок держави для їхнього матеріального забезпечення у старості, в разі інвалідності, втрати годувальника, а також за вислугу років;
- щомісячні виплати з фондів для непрацездатних, що призначаються в розмірах, співвіднесених з минулим заробітком, особам, які впродовж установленого строку займалися суспільно корисною діяльністю й досягли певного віку;
- виплата, що провадиться державою у зв'язку з настанням певної обставини у житті людини, — досягнення певного віку, інвалідності, смерті годувальника;
- державна виплата, яка провадиться з Пенсійного фонду з метою матеріального забезпечення непрацездатних громадян у зв'язку з їх минулою трудовою чи іншою суспільно корисною діяльністю у розмірах співвіднесених з минулим заробітком пенсіонера;
- щомісячні грошові виплати, що надаються громадянам при досягненні певного віку, настанні інвалідності, в разі втрати годувальника, а також у зв'язку з тривалою професійною діяльністю.

Отже, **пенсія** — це одноразова або регулярна грошова виплата (у розрахунку на місяць), яка призначається у встановленому державою порядку як захід матеріального забезпечення певних категорій осіб за принципами пенсійного страхування, загальнонародської солідарності та субсидування.

В Україні розрізняють такі види пенсійних виплат: пенсія за віком, пенсія за інвалідністю (у тому числі каліцтва), пенсія у зв'язку з втратою годувальника, довічна пенсія, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія

подружжя, одноразова пенсійна виплата, додаткові пенсії, пенсії за вислугу років.

Закон України “Про пенсійне забезпечення”, прийнятий Верховною Радою України” 5 листопада 1991 р., визначає такі **види державних пенсій**: за віком; по інвалідності; в разі втрати годувальника; за вислугу років, які він кваліфікує як трудові пенсії. Натомість Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” (2003 р.) не виокремлює пенсії за вислугу років, але деталізує пенсійні виплати, пов’язані з інвалідністю (внаслідок професійного захворювання, у тому числі каліцтва, не пов’язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Пенсії за віком призначаються особам, які мають необхідний трудовий стаж та досягли відповідного віку. Право на пенсію за віком мають чоловіки, які досягли 60 років, при загальному стажі роботи не менше 25 років; жінки, які досягли 55 років, при стажі роботи не менше 20 років. Пенсії за віком призначаються в розмірі 55 % заробітку, але не менше мінімального розміру пенсії. За кожний повний рік роботи понад 25 років чоловікам і 20 років жінкам пенсія збільшується на 1 % заробітку, але не менше, як на 1 % мінімального розміру пенсії.

Максимальний розмір пенсії за віком не може перевищувати 75 % заробітку, а для працівників, визначених пунктом “а” статтею 13 і статтею 14 Закону України “Про пенсійне забезпечення”, — 85 %.

На пільгових умовах мають право на пенсію за віком, незалежно від місця останньої роботи:

- а) працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, — за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 25 років у чоловіків, з них не менше 10 років на зазначених роботах, і не менше 20 років у жінок, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах;
- б) працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці, — за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 30 років у чоловіків, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах, і не менше 25 років у жінок, з них не менше 10 років на зазначених роботах;
- в) трактористи-машиністи, безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства — чоловіки після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 30 років, з них не менше 20 років на

зазначеній роботі;

- г) жінки, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів, — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі;
- д) жінки, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, — після досягнення 55 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років за умови виконання встановлених норм обслуговування;
- е) жінки, зайняті протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну, — після досягнення 55 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років;
- е) робітниці текстильного виробництва, зайняті на верстатах і машинах, — за списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, — після досягнення 55 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років;
- ж) жінки, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей, — незалежно від віку і трудового стажу, в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України;
- з) водії міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великовагових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв, після досягнення 55 років.

Пенсії по інвалідності — це щомісячні грошові виплати з Пенсійного фонду, які призначаються в разі настання інвалідності, коли особа повністю чи частково втратила працездатність. Підставою для призначення пенсії з інвалідності, на відміну від пенсії за віком, є чітко виражена непрацездатність громадянина. Існують два види пенсій з інвалідності: які призначаються в разі настання інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання; які призначаються в разі настання інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Пенсії з інвалідності призначаються незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи. Вони призначаються незалежно від стажу роботи всім особам, які підлягають державному соціальному страхуванню. Залежно від ступеня втрати здоров'я особи з інвалідністю поділяються на три групи.

Пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання призначаються незалежно від стажу роботи. Особам, які стали інвалідами внаслідок загального захворювання в період роботи або після її припинення до досягнення 20 років, пенсії призначаються незалежно від стажу роботи.

При переведенні з пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання на пенсію по інвалідності внаслідок загального захворювання необхідний стаж визначається за віком на час початкового встановлення інвалідності.

Пенсії по інвалідності призначаються в таких розмірах:

- інвалідам I групи — 70 відсотків;
- інвалідам II групи — 60 відсотків;
- інвалідам III групи — 40 відсотків заробітку.

Трудові пенсії в разі втрати годувальника — це щомісячні виплати Пенсійного фонду, призначені у зв'язку з утратою годувальника непрацездатним членам його сім'ї, які перебували на його утриманні, у розмірах, співвіднесених із заробітком годувальника. До членів сім'ї, яким може бути призначена пенсія в разі втрати годувальника, належать діти, в тому числі всиновлені, пасинки й падчерки, брати, сестри, онуки, подружжя, батьки, усиновлювачі, вітчим, мачуха, дід, баба померлого.

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні. При цьому дітям пенсії призначаються незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника. Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, також мають право на пенсію, якщо згодом втратили джерело засобів до існування.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

- а) діти, брати, сестри й онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років, при цьому брати, сестри й онуки — за умови, якщо вони не мають працездатних батьків;
- б) батько, мати, дружина, чоловік, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”;
- в) один із батьків, або чоловік (дружина), або дід, бабуся, брат чи сестра, незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) зайнятий доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8 років, і не працює;
- г) дід і бабуся — в разі відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати.

Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-річного віку.

Усі правила цього Закону, що стосуються сімей померлих, відповідно поширюються і на сім'ї безвісти відсутніх, якщо безвісна відсутність годувальника засвідчена у встановленому порядку.

Дітям — круглим сиротам за період перебування на повному

державному утриманні пенсії в разі втрати годувальника виплачуються у повному розмірі.

Іншим дітям, які перебувають на повному державному утриманні, виплачується 50 % призначеної пенсії.

Усиновителі мають право на пенсію в разі втрати годувальника нарівні з батьками, а усиновлені — нарівні з рідними дітьми. Неповнолітні, які мають право на пенсію в разі втрати годувальника, зберігають це право також і при їх усиновленні. Вітчим і мачуха мають право на пенсію в разі втрати годувальника нарівні з батьком і матір'ю за умови, якщо виховували або утримували померлого пасинка чи падчірку не менше 5 років. Пасинок і падчірка, якщо вони не одержували аліментів від батьків, мають право на пенсію нарівні з рідними дітьми. Пенсія в разі втрати годувальника, призначена в разі смерті одного з подружжя, зберігається і при новому одруженні пенсіонера. Пенсії в разі втрати годувальника призначаються на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 30 % заробітку годувальника, але не менше соціальної пенсії, встановленої для відповідної категорії непрацездатних. На дітей, які втратили обох батьків (круглих сиріт), а також на дітей померлої одинокої матері пенсія на кожну дитину не може бути меншою від двократного розміру соціальної пенсії. Сім'ям, до складу яких входять діти, які втратили обох батьків (круглі сироти), пенсія обчислюється із загальної суми заробітку обох батьків.

Пенсійне забезпечення осіб, що мають особливі заслуги перед Україною, регулює профільний закон від 1 червня 2000 року, який доповнений низкою поправок, та інші нормативно-правові акти. Згідно з ними передбачається встановлення громадянам, які мають значні заслуги у сфері державної, громадської або господарської діяльності, досягнення у галузі науки, культури, освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту тощо, пенсій за особливі заслуги перед Україною.

Пенсії за особливі заслуги перед Україною встановлюються: героям України, особам, нагородженим орденом Героїв Небесної Сотні, Героям Радянського Союзу, Героям Соціалістичної Праці, особам, нагородженим орденом Леніна, орденом Слави трьох ступенів, орденом Трудової Слави трьох ступенів, чотирма і більше медалями “За відвагу”, чотирма і більше орденами України та колишнього Союзу РСР, повним кавалерам ордена “За службу Родині в Вооруженних Силах ССРСР”, особам, відзначеним почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР “народний”; ветеранам війни, нагородженим за бойові дії орденом, медаллю “За відвагу” або медаллю Ушакова, незалежно від часу нагородження; видатним спортсменам — переможцям Олімпійських та Паралімпійських ігор, Всесвітніх ігор глухих, чемпіонам і рекордсменам світу та Європи; космонавтам, які здійснили політ у космос, членам льотно-випробувальних екіпажів літаків; народним депутатам

України тощо.

За цим законом встановлюються пенсії за віком, по інвалідності та в разі втрати годувальника, при цьому пенсії за особливі заслуги перед Україною встановлюються як надбавка до розміру пенсії, на яку має право особа згідно із законом у розмірі 20–40 % прожиткового мінімуму. Розмір надбавки визначається відповідними органами виконавчої влади, зазначеними у статті 2 цього Закону, залежно від заслуг особи.

Пенсія за особливі заслуги призначається з дня звернення за встановленням пенсії, але не раніше дати набрання чинності положення Закону, що встановлює право на таку пенсію. У разі збільшення прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність, органи, що виплачують пенсії, здійснюють перерахунок надбавки, виходячи із цього прожиткового мінімуму, з урахуванням встановленого відповідними органами виконавчої влади, зазначеними у статті 2 цього Закону, відсотку надбавки.

У разі смерті особи, яка мала право на пенсію за особливі заслуги, непрацездатні члени сім'ї померлого мають право на встановлення надбавки до пенсії у таких розмірах: за наявності одного непрацездатного члена сім'ї — 70 %, двох і більше — 90 % надбавки до пенсії померлого годувальника або надбавки до пенсії, що могла бути йому встановлена. Такі ж норми пенсійного забезпечення встановлюються і по відношенню до непрацездатних членів сім'ї загиблих військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, інших видів спеціалізованої державної служби, які загинули під час виконання службових обов'язків. Надбавка встановлюється до пенсії, на яку член сім'ї померлого годувальника має право згідно із законом.

Заява про призначення пенсії працюючим подається за місцем роботи, а непрацюючим — до відповідних органів за місцем проживання заявника.

Призначення пенсій і оформлення документів для їх виплати здійснюється органами Пенсійного фонду України. Документи про призначення пенсій розглядаються органом, що призначає пенсії, не пізніше 10 днів з дня їх надходження.

Повідомлення про відмову в призначенні пенсії із зазначенням причин відмови та порядку оскарження орган, що призначає пенсії, видає або надсилає підприємству, організації або заявникові не пізніше 5-ти днів після винесення відповідного рішення. Пенсії призначаються з дня звернення за пенсією, крім таких випадків, коли пенсії призначаються з більш раннього строку:

- a) пенсії за віком та по інвалідності призначаються з дня досягнення пенсійного віку або відповідно встановлення інвалідності органами медико-соціальної експертизи, якщо звернення за пенсією надійшло не пізніше 3-х місяців з дня досягнення пенсійного віку або встановлення інвалідності;

б) пенсії у разі втрати годувальника призначаються з дня виникнення права на пенсію, але не більш як за 12 місяців перед зверненням за пенсією.

Переведення з одного виду пенсії на інший провадиться з дня подання відповідної заяви з усіма необхідними документами.

Перерахунок призначеної пенсії провадиться з таких термінів:

- при виникненні права на підвищення пенсії — з першого числа місяця, в якому пенсіонер звернувся за перерахунком пенсії, якщо відповідну заяву з усіма необхідними документами подано ним до 15-го числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо заяву з усіма необхідними документами подано ним після 15-го числа;
- при настанні обставин, які тягнуть за собою зменшення пенсії, з першого числа місяця, в якому настали ці обставини, якщо вони мали місце до 15-го числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо вони мали місце після 15-го числа.

Пенсії виплачуються без урахування одержуваного заробітку (прибутку) за місцем проживання пенсіонера, незалежно від реєстрації місця проживання. Виплата пенсій провадиться за поточний місяць загальною сумою у встановлені строки, але не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія. Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Пенсія може виплачуватися за довіреністю, порядок оформлення і строк дії якої визначається законодавством.

Особам, які проживають у будинках-інтернатах (пансіонатах), стаціонарних відділеннях територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, а також дітям, яким призначено соціальні пенсії та які проживають у дитячих будинках-інтернатах, виплачується 25 % розміру призначеної пенсії, але не менше 20 % мінімального розміру пенсії за віком на місяць.

У разі коли розмір їх пенсії перевищує вартість утримання в цих установах, виплачується різниця між розміром пенсії і вартістю утримання,

але не менше 25 % розміру призначеної пенсії і не менше 20 % мінімального розміру пенсії за віком на місяць.

У разі позбавлення пенсіонера волі виплата призначеної пенсії здійснюється на загальних підставах. Відрахування з пенсій можуть провадитися на підставі судових рішень, ухвал, постанов і вироків (щодо майнових стягнень), виконавчих написів нотаріальних контор та інших

рішень і постанов, виконання яких відповідно до чинного законодавства провадиться в порядку, встановленому для виконання судових рішень. Розмір відрахування з пенсії обчислюється з суми, що належить пенсіонерові до виплати. З пенсії може бути відраховано не більше 50 % її розміру: на утримання членів сім'ї (аліменти), на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств і організацій, на компенсацію шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку зі смертю годувальника, на повернення переодержаних сум заробітної платні в передбачених законодавством випадках. З усіх інших видів стягнень може бути відраховано не більше 20 % пенсії. Громадянам, які виїхали на постійне проживання за кордон, пенсії не призначаються.

Питання для самоконтролю

1. Які основні види пенсій ви знаєте?
2. Висвітліть характерні особливості пенсійного забезпечення осіб, які мають особливі заслуги перед державою.
3. Від чого залежить встановлення розміру пенсій по інвалідності?
4. Що таке пенсії за вислугу років?
5. Який розмір пенсій встановлюється для державних службовців, працівників силових структур?
6. Які основні законодавчі акти, присвячені пенсійному забезпеченню в Україні, Ви знаєте?
7. Від чого залежить розмір пенсій в Україні?
8. Висвітліть порядок надання пенсій по інвалідності.

Теми рефератів

1. Особливості пільгового пенсійного забезпечення за віком.
2. Порядок встановлення інвалідності для призначення пенсій.
3. Поняття та основні види пенсій в Україні.
4. Особливості призначення пенсій по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання.
5. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років державних службовців, суддів, працівників прокуратури і митних органів.

Тема 6. ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

1. *Поняття та принципи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.*
2. *Суб'єкти системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.*
3. *Персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.*

4. Пенсії за віком у солідарній системі та порядок їх обрахування.
5. Особливості призначення пенсії по інвалідності в солідарній системі.
6. Умови призначення та розміри пенсії у зв'язку з утратою годувальника у солідарній системі.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (як один із видів соціального страхування) — це гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок хвороби, втрати працездатності. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є однією з основних форм соціального захисту, в основі якої лежить страховий метод, тобто внесення в особливі фонди обов'язкових платежів суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів господарської діяльності та особами найманої праці, які працюють на умовах трудового договору, й використання державою цих коштів для матеріального забезпечення громадян.

Вітчизняне пенсійне законодавство передбачає дві форми пенсійного страхування: обов'язкову, яка відіграє головну роль, і добровільну. **Обов'язкове пенсійне страхування** полягає в тому, що сам факт укладення трудового договору чи реєстрації особи як суб'єкта підприємницької діяльності породжує зобов'язання сплачувати визначені законодавцем страхові внески незалежно від волі працівника чи роботодавця. Відповідно до пенсійного законодавства лише наявність у суб'єкта трудового (а отже, і страхового) стажу є підставою виникнення права на трудову пенсію за державною програмою пенсійного страхування. Організаційно-правові форми **недержавного пенсійного страхування (добровільні)** можуть використовуватися для підвищення рівня грошового забезпечення понад той, який гарантує державна система обов'язкового пенсійного страхування.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування ґрунтується на таких **принципах**:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством, а також осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб — підприємців;
- права на добровільну участь у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування осіб, які відповідно до цього Закону не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню;
- зацікавленості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію;

- рівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат та виконання обов'язків стосовно сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

- диференціації розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної платні (доходу);

- солідарності та субсидування в солідарній системі;

- фінансування витрат на виплату пенсій, надання соціальних послуг за рахунок страхових внесків, бюджетних коштів і коштів цільових фондів;

- спрямування частини страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування для здійснення оплати договорів страхування довічної пенсії і одноразової виплати залежно від розмірів накопичень застрахованої особи з урахуванням інвестиційного доходу;

- державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав, передбачених цим Законом;

- гласності, прозорості та доступності діяльності Пенсійного фонду;

- обов'язковості фінансування за рахунок коштів Пенсійного фонду витрат, пов'язаних з виплатою пенсій та наданням соціальних послуг, в обсягах, передбачених Законами;

- цільового та ефективного використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- відповідальності суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за порушення норм законодавства, а також за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

Закон України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” визначає суб'єктів пенсійного страхування з огляду на систему пенсійного забезпечення.

Суб'єктами солідарної системи пенсійного забезпечення є:

- застраховані особи, а в окремих випадках, визначених цим Законом, — члени їхніх сімей та інші особи;

- страховальники;

- Пенсійний фонд;

- уповноважений банк;

- підприємства, установи, організації (далі — організації), що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є:

- особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів;

- підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення;

- Накопичувальний фонд;
- недержавні пенсійні фонди;
- юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління

Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами;

- зберігач;
- страхові організації;
- інші суб'єкти системи накопичувального пенсійного

забезпечення можуть бути визначені законами України.

Застрахованими особами в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є:

1) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності та інших осіб;

2) члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування;

3) фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності: дружина (чоловік), батьки, діти та інші утриманці, які досягли 15 років, не перебувають у трудових або цивільно-правових відносинах з такою фізичною особою — суб'єктом підприємницької діяльності, але разом з ним здійснюють підприємницьку діяльність і отримують частину доходу від заняття цією діяльністю;

4) особи, які забезпечують себе роботою самостійно, займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності;

5) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України;

6) громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених

підрозділах іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України;

7) особи, обрані на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну платню (винагороду) за роботу на виборній посаді;

8) особи, які проходять строкову військову службу в Збройних силах України, Службі безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, а також в органах Міністерства внутрішніх справ України;

9) працівники воєнізованих формувань, особи начальницького і рядового складу;

10) особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу;

11) особи, які отримують щомісячні страхові виплати, крім осіб, які отримують виплати у зв'язку зі смертю годувальника, та непрацюючих осіб, які отримують пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання;

12) особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за направленням підприємств, установ, організацій;

13) особи, які відповідно до законів отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та ін.

В Україні впродовж десятиліть склалася система пенсійного забезпечення на засадах солідарності поколінь, коли працюючі утримують своїх непрацюючих співвітчизників — пенсіонерів, а поточна виплата пенсій фінансується за рахунок тих внесків, які працівники підприємств у даний час перераховують до Пенсійного фонду.

Одним із головних напрямів реалізації заходів щодо реформування солідарної системи пенсійного забезпечення в Україні було впровадження системи персоналізованого обліку відомостей про застрахованих осіб (скорочено СПОВ). Починаючи з 1998 р., в базі даних накопичується інформація про заробіток та трудовий стаж тих працівників, на яких роботодавці по закінченню календарного року подають відомості до відділу персоналізованого обліку. Значна частина фізичних та юридичних осіб не сплачують внески або звітуються до Пенсійного фонду України про відсутність господарської діяльності.

Законодавство України визначає персоналізований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування як організацію і ведення обліку відомостей про застраховану особу, що використовуються в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. При цьому передбачено, що органи Пенсійного фонду ведуть облік усіх

застрахованих осіб і персоналізований облік надходження страхових внесків, створюють і забезпечують функціонування єдиного державного автоматизованого банку відомостей про застраховані особи.

На кожну застраховану особу відкривається персональна облікова картка, до якої заносяться особові дані, страховий стаж, заробітна платня (дохід), сума сплачених страхових внесків, виплата пенсій за рахунок коштів пенсійного фонду тощо. Всі фізичні особи, у тому числі й ті, які вибрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок тощо), підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню. А оскільки органи Пенсійного фонду ведуть персоналізований облік всіх застрахованих осіб, то кожна фізична особа (незалежно від того, чи є в неї наймані робітники, чи ні) підлягає реєстрації в системі персоналізованого обліку. Приватні підприємці повинні надавати до Пенсійного фонду для персоналізованого обліку необхідні дані про себе. Ці дані надаються у вигляді персоналізованої звітності.

Сутність персоналізованого обліку у сфері пенсійного страхування полягає у збиранні, обробці, систематизації та зберіганні передбачених законодавством про пенсійне забезпечення інформації про застрахованих осіб, необхідної для розрахунку пенсій відповідно до трудового стажу, розміру заробітку і пенсійних внесків кожного застрахованого громадянина, пов'язаних з визначенням права на їх виплати з Пенсійного фонду та їх розміру за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням.

Таким чином, на кожну особу, яка зареєстрована в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування,

Пенсійним фондом відкривається персональна облікова картка, в якій відображаються анкетні дані про фізичну особу, дані про стаж, заробіток і сплачені страхові внески, а також інша необхідна для ведення персоналізованого обліку інформація.

Розмір пенсії за віком встановлюється чинним законодавством про пенсійне забезпечення. Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. У разі виплати застрахованій особі довічної пенсії, передбаченої цим Законом, мінімальний розмір пенсії за віком у солідарній системі зменшується на

розмір зазначеної пенсії. За кожний повний рік страхового стажу понад 35 років чоловікам і 30 років жінкам пенсія за віком збільшується на 1 відсоток розміру пенсії.

За наявності страхового стажу меншої тривалості пенсія за віком встановлюється в розмірі, пропорційному наявному страховому стажу, виходячи з мінімального розміру пенсії за віком. Особі, яка набула право на пенсію за віком відповідно до законодавства, але після досягнення пенсійного віку виявила бажання працювати і одержувати пенсію з більш пізнього віку, пенсія за віком призначається з урахуванням страхового стажу на день звернення за призначенням пенсії з підвищенням розміру пенсії за віком на такий відсоток: на 0,5 % — за кожний повний місяць страхового стажу після досягнення пенсійного віку у разі відстрочення виходу на пенсію на строк до 60 місяців; на 0,75 % — за кожний повний місяць страхового стажу після досягнення пенсійного віку у разі відстрочення виходу на пенсію на строк понад 60 місяців. При цьому підвищення розміру пенсії за неповний місяць страхового стажу не здійснюється. Жінкам, які народилися у період з 1 квітня по 31 грудня 1961 р., після виходу на пенсію встановлюється підвищення розміру пенсії в розмірі

2,5 відсотка за кожні шість місяців більш пізнього виходу на пенсію, починаючи з 55 років до досягнення ними 60-річного віку.

Пенсія по інвалідності в солідарній системі призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) за наявності страхового стажу. Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи. Пенсія по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначається відповідно до Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”.

Залежно від ступеня втрати працездатності визначено три групи інвалідності. Причина, група, час настання інвалідності, термін, на який встановлюється інвалідність, визначаються органом медико-соціальної експертизи згідно із законодавством. Органи Пенсійного фонду та застрахована особа мають право в установленому законом порядку оскаржити рішення органів медико-соціальної експертизи.

Пенсія по інвалідності залежно від групи інвалідності призначається в таких розмірах: інвалідам I групи — 100 % пенсії за віком; інвалідам II групи — 90 % пенсії за віком; інвалідам III групи — 50 % пенсії за віком.

Непрацюючі особи з інвалідністю II групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком за наявності

відповідного страхового стажу.

Непрацюючі особи з інвалідністю II групи, визнані інвалідами після досягнення пенсійного віку, та особи з інвалідністю III групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком. Якщо виплату пенсії інвалідові було припинено у зв'язку з відновленням здоров'я або якщо він не отримував пенсії внаслідок неявки на повторний огляд без поважних причин, то в разі наступного визнання його інвалідом виплата раніше призначеної пенсії поновлюється з дня встановлення інвалідності знову за умови, що після припинення виплати пенсії минуло не більше п'яти років. Якщо минуло більше п'яти років, пенсія призначається знову на загальних підставах.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або інших осіб, зазначених у Законі України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", — незалежно від тривалості страхового стажу. При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника чи ні. Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, якщо втратили джерело засобів до існування.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку;

2) діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років.

3) діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах, — до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, та діти-сироти — до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні;

4) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності — один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років.

До членів сім'ї, які вважаються такими, що були на утриманні померлого годувальника, належать особи, зазначені в частині другій цієї статті, якщо вони: були на повному утриманні померлого годувальника;

одержували від померлого годувальника допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Члени сім'ї померлого годувальника, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі одержували пенсію, мають право, за бажанням, перейти на пенсію у зв'язку з втратою годувальника. Усиновлені діти мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника нарівні з рідними дітьми. Неповнолітні діти, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, зберігають це право і в разі їх усиовлення.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі: на одного непрацездатного члена сім'ї — 50 % пенсії за віком померлого годувальника; на двох та більше непрацездатних членів сім'ї — 100 % пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками. Дітям-сиротам пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірах, виходячи з розміру пенсії за віком кожного з батьків.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, упродовж якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, — довічно. На всіх членів сім'ї, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, призначається одна спільна пенсія.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття “загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.
2. Які основні принципи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування Ви знаєте?
3. Схарактеризуйте порядок обчислення пенсії за віком у солідарній системі.
4. Який розмір пенсії встановлюється у випадку втрати годувальника?
5. Розкрийте головні механізми управління солідарною системою загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.
6. Як здійснюються пенсійні виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду?
7. Коли було створено Накопичувальний фонд?

Теми рефератів

1. Пенсійне забезпечення у системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.
2. Призначення, перерахунок та виплата пенсій у системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.
3. Управління солідарною системою загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.

4. Запровадження Накопичувального фонду.
5. Пенсійні виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду.
6. Управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Тема 7. НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Система, принципи та суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення.
2. Недержавні пенсійні фонди, їх види та органи управління.
3. Пенсійний контракт та пенсійна схема.
4. Види пенсійних виплат, умови та порядок їх виплати.
5. Державний нагляд та контроль у системі недержавного пенсійного забезпечення.

Як показав вітчизняний та зарубіжний досвід, жодна державна солідарна пенсійна система не спроможна забезпечити високий рівень пенсій при низьких розмірах обов'язкових пенсійних відрахувань та несприятливих демографічних умовах. Тому важливим елементом пенсійного забезпечення в Україні в майбутньому має стати недержавне пенсійне забезпечення, про що неодноразово наголошувалося в проектах пенсійної реформи. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні регулює профільний Закон України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, прийнятий Верховною Радою України 9 липня 2003 р.

Недержавне пенсійне забезпечення — це складова системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється: пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів відповідно до цього Закону; страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до цього Закону та законодавства про страхування; банківськими установами відповідно до цього Закону та законодавства про банківську діяльність шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законодавством.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється на **принципах**:

- законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення;

- зацікавленості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні;
- добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб;
- добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених цим Законом;
- добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- економічної зацікавленості роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- неможливості необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків;
- рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі;
- розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування з метою захисту майнових прав учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду;
- визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи та ін.

Суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є недержавні пенсійні фонди; страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду; банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків; вкладники та учасники пенсійних фондів, учасники накопичувальної системи пенсійного страхування; вкладники пенсійних депозитних рахунків; учасники недержавного пенсійного забезпечення; засновники пенсійних фондів; роботодавці — платники корпоративних пенсійних фондів; саморегульовані організації суб'єктів, які надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення; органи державного нагляду і контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення; адміністратори пенсійних фондів; компанії з управління активами; зберігачі; аудиторів; особи, які надають консультаційні та агентські послуги відповідно до цього Закону.

Недержавні пенсійні фонди — це юридичні особи, створені відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, які мають статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонують та

провадять діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснюють пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному цим Законом порядку.

Недержавні пенсійні фонди створюються на підставі рішення засновників. Виключним видом діяльності для них є недержавне пенсійне забезпечення. Вони не мають на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між засновниками. Здійснення пенсійними фондами іншої діяльності, не передбаченої українським законодавством, забороняється. Активи пенсійного фонду (пенсійні активи) формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду (пенсійних внесків) та прибутку (збитку) від інвестування пенсійних внесків.

За видами пенсійні фонди можуть утворюватися як відкриті пенсійні фонди, корпоративні пенсійні фонди та професійні пенсійні фонди. Засновником відкритого пенсійного фонду можуть бути будь-які одна чи кілька юридичних осіб, крім юридичних осіб, діяльність яких фінансується за рахунок Державного бюджету України чи місцевих бюджетів.

Засновником корпоративного пенсійного фонду може бути одна юридична особа-роботодавець або кілька юридичних осіб-роботодавців, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники.

Засновником (засновниками) професійного пенсійного фонду можуть бути об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки (об'єднання професійних спілок), або фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять).

Юридична особа може бути одночасно засновником не більш як одного корпоративного чи одного професійного пенсійного фонду. Така юридична особа може бути засновником одного або більше відкритих пенсійних фондів.

Пенсійний фонд діє на підставі статуту, який затверджується засновниками фонду і повинен відповідати вимогам Закону. Зміни до статуту пенсійного фонду вносяться радою цього пенсійного фонду за погодженням з його засновниками.

Пенсійний фонд набуває статусу юридичної особи та права на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення з моменту його реєстрації в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України та отримання відповідного свідоцтва. Засновники пенсійного фонду зобов'язані упродовж трьох місяців з дня реєстрації пенсійного фонду сформувати склад ради фонду, яка повинна укласти договори:

- про адміністрування пенсійного фонду — з адміністратором, який має ліцензію на провадження діяльності з адміністрування пенсійних фондів;
- про управління активами пенсійного фонду — з компанією з управління

активами або з іншою особою, яка отримала ліцензію Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності з управління активами; про обслуговування пенсійного фонду зберігачем — зі зберігачем.

Для здійснення контролю за поточною діяльністю пенсійного фонду і вирішення основних питань його роботи з представників, делегованих засновниками пенсійного фонду та роботодавцями-платниками корпоративного пенсійного фонду, утворюється рада фонду у кількості не менше п'яти осіб. З числа членів ради фонду обираються голова та секретар ради фонду простою більшістю голосів. Члени ради будь-якого фонду обираються на 3 роки з правом переобрання на наступний термін. Рада фонду здійснює свою діяльність у порядку, визначеному статутом пенсійного фонду, та відповідно до вимог Закону, зокрема: звітує про діяльність пенсійного фонду перед зборами засновників фонду; реєструє в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України зміни до пенсійних схем фонду, погоджені із засновниками; затверджує інвестиційну декларацію та зміни до неї; обирає голову та секретаря ради фонду з числа членів ради; укладає від імені пенсійного фонду договори з адміністратором, компанією з управління активами або іншою особою, яка має право здійснювати управління активами пенсійного фонду, зберігачем, аудитором пенсійного фонду; заслуховує звіти про діяльність адміністратора, осіб, які здійснюють управління активами пенсійного фонду, зберігача та приймає рішення щодо цих звітів; затверджує інформацію про фінансовий стан пенсійного фонду, яка підлягає оприлюдненню в порядку, встановленому Законом, та розглядає аудиторський висновок; здійснює контроль за цільовим використанням активів пенсійного фонду та ін.

Від імені пенсійного фонду та в інтересах його учасників діє адміністратор. Адміністратор надає послуги пенсійному фонду на підставі договору про адміністрування пенсійного фонду, який укладається з радою пенсійного фонду у письмовій формі. Адміністратором недержавного пенсійного фонду може бути: юридична особа, яка надає професійні послуги з адміністрування недержавних пенсійних фондів; юридична особа — одноосібний засновник корпоративного пенсійного фонду; компанія з управління активами.

Пенсійний контракт є договором між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором та згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або кількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника.

Особі, яка відповідає вимогам Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, не може бути відмовлено в укладенні пенсійного контракту з відкритим пенсійним фондом. Адміністратор корпоративного або

професійного пенсійного фонду може укласти пенсійні контракти тільки з тією особою, яка відповідає вимогам, визначеним цим Законом та статутами відповідних пенсійних фондів.

Кожен вкладник може укласти один або кілька пенсійних контрактів з адміністратором (адміністраторами) одного чи кількох пенсійних фондів на користь осіб, визначених цим Законом. Вкладник, який є учасником пенсійного фонду, має право в односторонньому порядку розірвати пенсійний контракт, який укладено з ним особисто, або вимагати зміни його умов.

У разі розірвання пенсійного контракту таким вкладником він повинен укласти, за винятком визначених Законом випадків (медично підтвердженого критичного стану здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) або настання інвалідності цього учасника, або коли сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку учасника не досягає розміру мінімальної суми пенсійних накопичень тощо), новий пенсійний контракт щодо участі в іншому пенсійному фонді, або укласти договір зі страховою організацією, або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок.

У разі коли на індивідуальному пенсійному рахунку учасника, який розриває пенсійний контракт з пенсійним фондом, обліковуються пенсійні внески, які здійснюються на його користь іншими вкладниками, суми цих внесків та розподіленого на них інвестиційного прибутку (збитку) можуть бути вилучені з пенсійного фонду лише після розірвання пенсійних контрактів з такими учасниками.

У разі припинення трудових відносин з роботодавцем-засновником або роботодавцем-платником корпоративного пенсійного фонду його учасник зобов'язаний розірвати пенсійний контракт з таким фондом та може укласти новий пенсійний контракт з адміністратором будь-якого іншого фонду, або укласти договір зі страховою організацією, або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок.

Пенсійний контракт укладається в письмовій формі щонайменше у трьох примірниках, якщо контракт укладається з вкладником, який не є учасником відповідного пенсійного фонду, або у двох примірниках, якщо вкладник є учасником пенсійного фонду. Разом з примірником пенсійного контракту адміністратор повинен надати вкладнику та учаснику фонду: пам'ятку з роз'ясненнями основних положень пенсійного контракту; копію зазначеної в пенсійному контракті пенсійної схеми; витяг з основних положень статуту пенсійного фонду та (або) на вимогу вкладника — копію статуту пенсійного фонду.

Істотними умовами пенсійного контракту є:

- паспортні дані вкладника та його ідентифікаційний номер

Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів (якщо вкладником є фізична особа) або повне найменування, місцезнаходження (юридична адреса) постійно діючого органу управління, реєстраційні та банківські реквізити вкладника (якщо вкладником є юридична особа);

- паспортні дані учасника фонду та його ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів;
- посилання на обрану вкладником пенсійну схему;
- термін дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання;
- порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду у разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду;
- права, обов'язки, відповідальність сторін та порядок розв'язання спорів;
- розмір пенсійних внесків та умови його зміни.

Дія пенсійного контракту вважається закінченою: після повного виконання вкладником своїх зобов'язань за пенсійним контрактом та укладення учасником (учасниками) фонду договору про виплату пенсії на визначений термін з пенсійним фондом; після передачі пенсійних коштів учасника фонду страховій організації відповідно до укладеного учасником пенсійного фонду договору страхування довічної пенсії.

Умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення, що здійснюється пенсійними фондами, визначаються пенсійними **схемами**, які розробляються з дотриманням вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів з питань недержавного пенсійного забезпечення.

Пенсійна схема має відображати: опис всіх видів та умов здійснення пенсійних виплат; порядок визначення розміру пенсійних виплат; термін, упродовж якого здійснюються пенсійні виплати, та порядок їх здійснення; порядок та строки сплати пенсійних внесків, у тому числі можливість їх зміни за умовами пенсійного контракту; умови та порядок участі у пенсійній схемі; права та обов'язки вкладника, учасника пенсійного фонду за даною пенсійною схемою; інші умови, що не суперечать законодавству.

При досягненні пенсійного віку учасники пенсійного фонду мають право отримувати передбачені Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” види пенсій безпосередньо з пенсійного фонду або від страхової компанії чи з пенсійного депозиту банку. Особи, які уклали договори страхування життя із страховими компаніями, отримуватимуть довічні пенсії від страхової компанії. Пенсійні фонди відповідно до цього Закону можуть здійснювати такі **види пенсійних виплат**:

- пенсія на визначений термін;
- одноразова пенсійна виплата.

Розміри пенсійних виплат визначаються з сум пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, тривалості виплати та формули розрахунку величини пенсії на визначений термін згідно з методикою, затвердженою національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Пенсійні виплати здійснюються у грошовій формі в національній валюті України.

Адміністратор планує обсяг грошових коштів, необхідних для здійснення пенсійних виплат учасникам фонду відповідно до укладених пенсійних контрактів, та надає відповідну інформацію особам, які здійснюють управління пенсійними активами цього фонду в порядку, визначеному договором про управління активами.

Умовами для здійснення пенсійних виплат пенсійними фондами є:

- досягнення учасником фонду пенсійного віку, визначеного відповідно до цього Закону;
- визнання учасника фонду інвалідом;
- медично підтверджений критичний стан здоров'я (онко захворювання, інсульт тощо) учасника фонду;
- виїзд учасника фонду на постійне проживання за межі України;
- смерть учасника фонду.

Пенсійний вік, після досягнення якого учасник фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за заявою учасника фонду, форма якої встановлюється національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, крім випадків, коли пенсійний вік визначається пенсійним контрактом відповідно до закону, що встановлює обов'язковість відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення для окремих категорій громадян. Пенсійний вік, що визначається учасником фонду, може бути меншим від пенсійного віку, який надає право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, але не більш як на 10 років, якщо інше не визначено законом.

У разі набуття учасником фонду права на отримання пенсії по інвалідності за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням виплата пенсії за рахунок коштів пенсійного фонду допускається раніше настання пенсійного віку, визначеного цим Законом. У цьому випадку учасник фонду має право визначити свій пенсійний вік після настання інвалідності без урахування обмежень, встановлених частиною другою цієї статті, та подати заяву адміністратору.

Виплата пенсії на визначений термін, що здійснюється за рахунок коштів пенсійного фонду, розпочинається з дня досягнення учасником фонду

віку, визначеного в його заяві, із здійсненням першої виплати упродовж 45 робочих днів.

Відмова або затримка у здійсненні пенсійних виплат забороняється, крім випадків, передбачених законом. У разі відмови або затримки пенсійних виплат учасник фонду має право оскаржити дії осіб, які здійснюють пенсійні виплати, до національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, або до суду. Порушення термінів здійснення пенсійних виплат є підставою для застосування санкцій, встановлених законом.

У разі визнання учасника фонду інвалідом обліковані на його індивідуальному пенсійному рахунку пенсійні активи можуть бути використані за його вибором для здійснення виплати пенсії на визначений термін на умовах, передбачених цим Законом, або здійснення одноразової пенсійної виплати незалежно від суми коштів, необхідної для призначення пенсії на визначений термін.

Пенсійні кошти, накопичені на пенсійних депозитних рахунках у банку, використовуються виключно для здійснення учаснику недержавного пенсійного забезпечення пенсійної виплати на визначений термін або одноразової пенсійної виплати, або у разі досягнення пенсійного віку, визначеного відповідно до закону, — для укладення договору страхування довічної пенсії з обраною ним страховою організацією чи на інші виплати, передбачені цим Законом. Порядок використання пенсійних коштів, що акумульовані на пенсійних депозитних рахунках у банках учасниками недержавного пенсійного забезпечення для здійснення пенсійних виплат відповідно до цього Закону, встановлюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, за погодженням з Національним банком України.

Держава гарантує дотримання законодавства з метою захисту майнових прав і законних інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення шляхом здійснення нагляду та контролю відповідними державними органами.

Державний нагляд та контроль у системі накопичувального пенсійного забезпечення — за діяльністю недержавних пенсійних фондів, адміністраторів пенсійних фондів, страхових організацій та банківських установ — проводить національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, у межах повноважень та в порядку, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

Державний нагляд та контроль за діяльністю осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів, та зберігачів здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в межах повноважень та в порядку, передбачених законодавством. Контроль за

дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у системі накопичувального пенсійного забезпечення здійснює Антимонопольний комітет України в межах повноважень, передбачених законом.

Рішення органів, що здійснюють державний нагляд та контроль у системі накопичувального пенсійного забезпечення, прийняті відповідно до компетенції цих органів, є обов'язковими для виконання пенсійними фондами, адміністраторами, особами, що здійснюють управління активами, зберігачами, страховими організаціями, банківськими установами, що відкривають пенсійні депозитні рахунки.

Органи, які здійснюють державний нагляд та контроль за діяльністю у системі накопичувального пенсійного забезпечення, зобов'язані:

- надавати один одному інформацію, яка є необхідною для здійснення ними регулювання у системі накопичувального пенсійного забезпечення, та необхідні консультації;
- оприлюднювати перелік юридичних осіб, які провадять діяльність у системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- здійснювати інші дії з координації своєї діяльності, передбачені законодавством з регулювання ринків фінансових послуг, у тому числі спільні перевірки відповідних осіб, які надають послуги у системі накопичувального пенсійного забезпечення.

У разі виявлення фактів неналежного виконання зобов'язань особами, які здійснюють управління пенсійними активами, та зберігачем національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, має повідомити про це Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку і порушити, за необхідності, питання про застосування санкцій.

У разі неналежного виконання зобов'язань банківською установою, що відкриває пенсійні депозитні рахунки, національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, має повідомити про це Національний банк України і порушити, за необхідності, питання про застосування санкцій. Національний банк України після отримання такого повідомлення зобов'язаний поінформувати національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про вжиті заходи.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, має вживати заходів щодо захисту прав учасників недержавного пенсійного забезпечення, в тому числі шляхом подання позову до суду в інтересах таких осіб. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, застосовує засоби нагляду, інспектування та заходи впливу згідно із законодавством про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття недержавне пенсійне забезпечення.
2. Висвітліть характерні риси становлення та розвитку недержавної системи пенсійного забезпечення в незалежній Україні.
3. Виділіть головні складові недержавного пенсійного забезпечення.
4. Покажіть порядок укладення пенсійного контракту.
5. Як здійснюється державний контроль у системі недержавного пенсійного забезпечення?
6. Які Ви знаєте види пенсій у системі недержавного пенсійного забезпечення?
7. Які нормативно-правові акти регулюють недержавну систему пенсійного забезпечення?

Теми рефератів

1. Становлення та розвиток недержавної системи пенсійного забезпечення в незалежній Україні.
2. Зарубіжний досвід організації системи недержавного пенсійного забезпечення.
3. Роль недержавних пенсійних фондів, банківської системи та акціонерних товариств у розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення.
4. Недержавна система пенсійного забезпечення в Україні та в Російській Федерації: порівняльна характеристика.
5. Державна та недержавна системи пенсійного забезпечення: позитивний та негативний бік.

Тема 8. ДЕРЖАВНІ ДОПОМОГИ

1. *Поняття та ознаки державних соціальних допомог.*
2. *Види державних соціальних допомог. Особливості фінансування державних допомог.*
3. *Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям.*
4. *Державні допомоги дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства.*
5. *Поняття та особливості призначення житлових субсидій.*
6. *Медицина допомога громадянам в Україні.*
7. *Державні допомоги особам, що постраждали від Чорнобильської катастрофи та інших техногенних катастроф.*
8. *Державні допомоги ветеранам війни, ветеранам праці.*

Конституція України задекларувала право громадян на соціальний захист, в тому числі на державну соціальну допомогу. Державні соціальні допомоги не пов'язані із загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Вони мають так званий адресний характер і їх розмір визначається як різниця між доходами громадянина або його сім'ї і прожитковим мінімумом, встановленим на відповідний період. У

деяких випадках розмір допомоги може встановлюватися у твердій сумі або у відсотковому значенні до величини прожиткового мінімуму. Право на державні соціальні допомоги мають громадяни, які не застраховані у системі загальнообов'язкового соціального страхування, а також особи, що хоч і є застрахованими, але їхні доходи внаслідок об'єктивних причин стали нижчими за прожитковий мінімум.

Державна соціальна допомога — це щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Суб'єктами соціальної допомоги слід визнавати лише нужденних громадян та членів їхніх сімей, а підставою для надання — стан нужденності (бідності), тобто рівень доходу, що не досягає прожиткового мінімуму, визначеного законом. Право на соціальну допомогу не має обумовлюватися трудовою діяльністю або сплатою страхових внесків. На відміну від пенсій — основного та постійного джерела засобів для існування — допомоги, зазвичай, тимчасово замінюють заробітну платню або є додатком до основного джерела засобів для існування, або виступають як допомога за відсутності основних джерел засобів для існування. Державна соціальна допомога призначається на шість місяців. Одиноким особам, визнаним за результатами медико-соціальної експертизи непрацездатними, які не мають інших джерел для існування, державна соціальна допомога може бути призначена на термін визнання особи непрацездатною. Одиноким особам, які досягли 65-річного віку і не мають інших джерел для існування, державна соціальна допомога може бути призначена довічно.

Державні соціальні допомоги мають такі **ознаки**:

- вони мають аліментарний характер, оскільки призначаються безоплатно і не пов'язані з трудовою діяльністю особи чи сплатою нею страхових внесків;
 - основним джерелом їх виплати є кошти Державного чи місцевого бюджетів. Переважно для виплати цих допомог кошти надходять у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів;
 - перелік категорій осіб, які мають право на такі допомоги, визначається законами України;
 - вони надаються з метою матеріальної підтримки малозабезпечених або для компенсації (часткової чи повної) витрат, які понесені у зв'язку з настанням соціального ризику;
 - розмір допомог, як правило, співвідноситься з величиною прожиткового мінімуму або з гарантованим рівнем забезпечення такого мінімуму;
 - їх призначення має так званий адресний характер.
- Державні соціальні допомоги є грошовими одноразовими або

періодичними соціальними виплатами, що не залежать від попередньої трудової діяльності і надаються у випадках та на умовах, передбачених чинним законодавством з метою підтримки малозабезпечених осіб, а також компенсації додаткових витрат, які були понесені ними при настанні соціального ризику. Характеризуючи державні соціальні допомоги, найчастіше їх розподіляють за соціальними ризиками, що лежать в основі виникнення права на них. Тому до головних видів державних соціальних допомог належать: державні соціальні допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам; допомоги малозабезпеченим; допомоги дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства; допомоги на догляд за інвалідами внаслідок психічного захворювання; державні допомоги сім'ям з дітьми; субсидії на оплату житлово-комунальних послуг; державна допомога на поховання; інші види допомог.

Державні соціальні допомоги фінансуються насамперед за рахунок коштів Державного чи місцевих бюджетів, при цьому до місцевих бюджетів кошти на надання соціальних допомог надходять з Державного бюджету у вигляді міжбюджетних трансфертів (субвенцій, субсидій, дотацій). Крім цього, фінансування соціальних допомог може відбуватися і з позабюджетних фондів.

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, але не може бути більшим ніж 75 % від прожиткового мінімуму для сім'ї. До стабілізації економічного становища в Україні величина державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму. Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється з реальних можливостей видаткової частини Державного бюджету України і затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Головними особливостями фінансування державних соціальних допомог в Україні є:

- недостатня урегульованість нормативно-правової бази фінансування державних соціальних допомог;
- відсутність єдиного законодавчого акту, який би включав в себе усю систему державної соціальної допомоги;
- надання державної соціальної допомоги у грошовій (компенсації, допомоги) та натуральній (забезпечення продуктами харчування, ліками, одягом, взуттям та ін.) формах, а також у сфері соціального обслуговування (зокрема надання соціальних послуг);
- адресність соціальної допомоги, що передбачає цільову спрямованість допомоги, яка виявляється в матеріальній підтримці громадян,

які за певних обставин потребують такої допомоги (наприклад, тимчасова втрата працездатності, збільшення видатків у родині, пов'язаних з народженням дитини чи похованням члена родини);

- фінансування соціальної допомоги за рахунок Державного бюджету (заввичай таке фінансування здійснюється у вигляді перерахування субвенцій до місцевих бюджетів) тощо.

Одним з головних видів державних соціальних допомог в Україні є державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям (включаючи сім'ї з дітьми), порядок та механізми надання якої регулюються профільним Законом України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” від 01. 06. 2000 р., іншими нормативно-правовими актами.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям — щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі у розмірі, що враховує величину середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Середньомісячний сукупний дохід сім'ї — обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень упродовж шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги, крім допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Право на державну соціальну допомогу мають малозабезпечені сім'ї, які постійно проживають на території України.

Заява про надання державної соціальної допомоги подається уповноваженим представником сім'ї до місцевої державної адміністрації або до виконавчого комітету сільської, селищної ради. До заяви про надання державної соціальної допомоги додаються: документ, що посвідчує особу; довідка про склад сім'ї; декларація про доходи та майно осіб, які входять до складу; довідка про наявність та розмір земельної частки (паю).

Державна соціальна допомога призначається з місяця звернення, якщо упродовж місяця подано всі необхідні документи. Рішення про призначення державної соціальної допомоги чи про відмову в її наданні приймається місцевою державною адміністрацією упродовж 10-ти календарних днів і наступного після його прийняття дня надсилається уповноваженому представнику малозабезпеченої сім'ї. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, організовує роботу щодо призначення та виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, який обчислюється за методикою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, але цей розмір не може бути більшим ніж 75 відсотків прожиткового мінімуму для сім'ї. Для

кожної дитини (крім дитини-інваліда), яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10 %, а для кожної дитини-інваліда, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває у шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька), для кожної дитини, в якій один або обоє батьків є інвалідами I або II групи, — на 20 %.

Для громадян, які одержали статус особи, що проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 20 %.

Згідно із Законом України “Про державну соціальну допомогу дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства” від 16. 11. 2000 р. право на державну соціальну допомогу мають особи з інвалідністю з дитинства та діти з інвалідністю віком до 18 років. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, з питань сім'ї та дітей, організовує роботу щодо призначення та виплати державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам.

Причина, група інвалідності, термін, на який встановлюється інвалідність, визначаються органом медико-соціальної експертизи згідно із законодавством України з одночасним роз'ясненням інвалідам з дитинства їх права на державну соціальну допомогу. Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років, визначається у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Державна соціальна допомога призначається у таких розмірах:

- інвалідам з дитинства I групи — 100 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- інвалідам з дитинства II групи — 80 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- інвалідам з дитинства III групи — 60 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- на дітей з інвалідністю віком до 18 років — 70 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Прожитковий мінімум визначається відповідно до Закону України “Про прожитковий мінімум” та щорічно затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України. Розміри державної соціальної

допомоги підвищуються у зв'язку із збільшенням прожиткового мінімуму. Державна соціальна допомога встановлюється в новому розмірі з дня набрання чинності законом про збільшення розміру прожиткового мінімуму.

Інвалідам з дитинства I групи встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі: інвалідам з дитинства, віднесеним до підгрупи А I групи, — 75 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; інвалідам з дитинства, віднесеним до підгрупи Б I групи, — 50 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Одиноким інвалідам з дитинства II і III груп, які за висновком лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу потребують постійного стороннього догляду, встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі 15 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом підгрупи А встановлюється в розмірі: на дитину-інваліда підгрупи А віком до 6 років — прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років; на дитину-інваліда підгрупи А віком від 6 до 18 років — прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років.

Надбавка на догляд за іншою дитиною-інвалідом встановлюється в розмірі: на дитину-інваліда віком до 6 років — 50 % прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років; на дитину-інваліда віком від 6 до 18 років — 50 % прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років.

Субсидія — вид адресної безготівкової державної допомоги, який надається громадянам для відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергія, вивезення побутового сміття та рідких нечистот), а також на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, коли різниця між розміром платні за житлово-комунальні послуги, скраплений газ, тверде та рідке пічне побутове паливо в межах встановлених норм споживання і доходами сім'ї перевищує 20 % сукупного доходу, а для пенсіонерів та інших непрацездатних громадян 15 % їх сукупного доходу.

Правові ознаки субсидій є: безготівковий характер; безповоротність отримання; адресний характер. Норма володіння чи користування загальною площею житла та нормативи користування комунальними послугами встановлюються, виходячи з 21 кв. м на наймача і кожного зареєстрованого у житловому приміщенні та додатково 10,5 кв. м на всіх зареєстрованих. Сім'ї, яким призначена субсидія, сплачують за житлово-комунальні послуги в межах норми володіння чи користування загальною площею житла та нормативів користування комунальними послугами 20 % середньомісячного сукупного доходу. Сім'ї пенсіонерів та інших непрацездатних громадян сплачують за послуги 15 % середньомісячного сукупного доходу. Сім'ї, до складу яких, крім працездатних осіб, входять діти, особи з інвалідністю I та

II групи, сплачують за послуги 15 % сукупного доходу, якщо середньомісячний сукупний дохід на одного зареєстрованого у приміщенні не перевищує 50 % прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць.

У разі підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги перерахунок призначених субсидій у межах встановленого терміну здійснюється без звернень громадян. Обов'язкова плата отримувачів субсидій залишається незмінною, підвищення розміру платежів компенсується за рахунок збільшення розміру субсидії.

Житлова субсидія є безповоротною адресною допомогою, яка надається сім'ї незалежно від форм власності житла. Субсидія призначається уповноваженому власнику (співвласнику) житла, наймачу державного та громадського житлового фонду, членові житлово-будівельного кооперативу, на якого відкрито особовий рахунок за місцем реєстрації. В окремих випадках на підставі рішень місцевих адміністрацій та рад субсидія може призначатися іншій особі, зареєстрованій у житловому приміщенні (будинку), а також індивідуальним забудовникам, будинки яких не прийняті в експлуатацію, але вони сплачують вартість житлово-комунальних послуг.

Для призначення субсидії громадянин, особа якого посвідчується паспортом або іншим документом, подає до органу праці та соціального захисту населення за місцем проживання: заяву; довідки про доходи кожної особи, зареєстрованої у житловому приміщенні, за формами, затвердженими Міністерством соціальної політики України; відомості про забезпеченість житловою площею та комунальними послугами за формами, затвердженими місцевими державними адміністраціями; декларацію про доходи і майновий стан осіб, зареєстрованих у житловому приміщенні. У разі коли відомості, викладені в заяві, не підтверджено належно оформленими документами, субсидія призначається починаючи з місяця надходження заяви за умови, що відомості будуть підтверджені в установленому порядку упродовж місяця з дня подання заяви. Рішення про призначення (не призначення) субсидії приймається упродовж десяти днів після подання заяви та всіх необхідних документів.

Згідно з Конституцією України (стаття 49) держава гарантує громадянам надання безоплатної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я, а існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена.

Порядок надання медичної допомоги громадянам в Україні регулюється "Програмою подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги", затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. Цією Програмою, розробленою на підставі базових показників формування витрат на охорону здоров'я в

бюджетах усіх рівнів, визначається перелік видів медичної допомоги, яка подається населенню безоплатно, обсяги безоплатної медичної допомоги, нормативи фінансування охорони здоров'я на 1 жителя, які забезпечують подання гарантованих обсягів медичної допомоги.

Медична допомога визначається як вид діяльності, який включає комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення та лікування пацієнтів у стані, що на момент її надання загрожує життю, здоров'ю і працездатності та здійснюється професійно підготовленими працівниками, які мають на це право відповідно до законодавства. Державними та комунальними закладами охорони здоров'я надається така безоплатна медична допомога: швидка та невідкладна — на догоспітальному етапі станціями (відділеннями) швидкої медичної допомоги, пунктами невідкладної медичної допомоги у стані, що загрожує життю людини; амбулаторно-поліклінічна; стаціонарна — у разі гострого захворювання та у невідкладних випадках, коли потрібне інтенсивне лікування, цілодобовий медичний нагляд та госпіталізація; невідкладна стоматологічна допомога (у повному обсязі — дітям, інвалідам, пенсіонерам, студентам, вагітним, жінкам, які мають дітей до 3 років); долікарська медична допомога сільським жителям; санаторно-курортна допомога інвалідам і хворим у спеціалізованих та дитячих санаторіях; утримання дітей у будинках дитини; медико-соціальна експертиза втрати працездатності.

Безоплатна медична допомога перелічених видів надається дозволеними до застосування в Україні методами діагностики та лікування (відповідні протоколи, стандарти), включаючи лікарські засоби, кров та її компоненти і препарати, апаратуру, лабораторні та інші дослідження з використанням наявної матеріально-технічної бази. Держава гарантує надання медичної допомоги, передбаченої державними цільовими програмами.

Обсяг медичної допомоги, що надається населенню безкоштовно, розраховується на підставі нормативів подання амбулаторно-поліклінічної, стаціонарної і швидкої медичної допомоги, з розрахунку на 1 тис. чоловік, упродовж року одним закладом охорони здоров'я.

Нормативи фінансування охорони здоров'я на одного жителя формуються органами виконавчої влади на підставі визначених ними показників вартості подання медичної допомоги за її видами згідно з методичними рекомендаціями. Розрахунки показників вартості медичної допомоги здійснюються згідно з методичними рекомендаціями.

Стаття 16 Конституції України визначила Чорнобильську катастрофу як катастрофу планетарного масштабу, а збереження генофонду українського народу — як обов'язок держави. Питання захисту прав потерпілих від аварії на ЧАЕС та її наслідків регулюється безпосередньо Законом України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської

катастрофи” від 21. 02. 1991 р., іншими нормативними актами.

Згідно зі ст. 9 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є:

1) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;

2) потерпілі від Чорнобильської катастрофи — громадяни, в тому числі діти, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Закон України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” перелічує такі компенсаційні виплати:

1) компенсація за пільгове забезпечення продуктами харчування громадянам, постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи виплачується за нормами, встановленими Міністерством охорони здоров’я України, у розмірі 50 % вартості продуктів харчування, а особам, які віднесені до 2 категорії, компенсується 25 % вартості продуктів харчування;

2) відшкодування громадянам один раз на рік вартості проїзду міжміським транспортом до будь-якого населеного пункту України та у зворотному напрямі (без врахування пересадок):

- 1 категорії — 100 % на підставі проїзних квитків;
- 2 категорія — 50 % на підставі проїзних квитків;

3) одноразова компенсація — учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, та сім’ям, що втратили годувальника із числа осіб, які належать до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та смерть яких пов’язана з Чорнобильською катастрофою, і батькам померлого громадянина, відповідно до частини першої статті 48 зазначеного Закону та інших нормативно-правових актів;

4) щорічна допомога на оздоровлення.

Згідно з “Кодексом цивільного захисту України” (2012 р.) та інших нормативно-правових актів, що регулюють захист населення від техногенних катастроф, громадяни України у зазначеній сфері мають право на:

- отримання інформації про надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, що виникли або можуть виникнути, та про заходи необхідної безпеки;

- забезпечення та використання засобів колективного та індивідуального захисту, які призначені для захисту населення від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру у разі їх

виникнення;

- звернення до місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

- відшкодування згідно із законом шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

- компенсацію за роботу у зонах надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

- соціально-психологічну підтримку та медичну допомогу в разі отримання важких фізичних та психологічних травм тощо.

Потерпілими від надзвичайної екологічної ситуації відповідно до законодавства визнаються юридичні та фізичні особи, яким заподіяно шкоду внаслідок виникнення цієї ситуації або проведення робіт з ліквідації її наслідків. Особам, які постраждали від надзвичайної екологічної ситуації, відшкодовується заподіяна матеріальна шкода та надається інша необхідна допомога на умовах і в порядку, встановлених законом.

Ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю війни, учасники війни. Гарантії соціального захисту ветеранів війни поширюються також на сім'ї військовослужбовців – ветеранів війни, які загинули або померли внаслідок поранення чи контузії, одержаних під час виконання обов'язків. До членів сімей військовослужбовців належать: утриманці загиблого; батьки; один із подружжя, який не одружився вдруге; діти, які не мають своїх сімей; діти, які мають свої сім'ї, але стали інвалідами до досягнення повноліття (Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 22.10.1993 р.).

Пенсійне забезпечення ветеранів війни має ряд особливостей. Мінімальний розмір пенсії особам, які є інвалідами війни, встановлюється в таких розмірах: інвалідам I та II групи — у розмірі трьох мінімальних пенсій за віком; інвалідам III групи — у розмірі 1,5 мінімальної пенсії за віком.

Пільги ветеранам війни надаються з метою створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття ветеранів. Рівень пільг залежить від того, до якої групи належать ветерани. Такими пільгами є: безкоштовне одержання ліків за рецептами лікарів; першочергове безоплатне зубопротезування (крім протезування із дорогоцінних металів); знижка плати за користування житлом, комунальні послуги, паливо.

Питання для самоконтролю

1. Які ви знаєте основні види державних соціальних допомог?
2. Розкрийте сутність поняття “субсидії”.
3. Кому призначені субсидії на оплату житлово-комунальних послуг?
4. Які особи мають право на пенсію?
5. Чи надається державна соціальна допомога особам, які одержують соціальні пенсії або надбавки до пенсій?
6. У яких розмірах призначається державна допомога інвалідам з дитинства та дітям з інвалідністю?
7. Який розмір становить соціальна допомога самотнім матерям на дітей?

Теми рефератів

1. Соціальні допомоги особам, які мають право на пенсію.
2. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям.
3. Державні допомоги сім'ям з дітьми.
4. Державна соціальна допомога для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.
5. Субсидії на оплату житлово-комунальних послуг.

Тема 9. СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. *Поняття та ознаки соціальних пільг як виду соціального забезпечення.*
2. *Класифікація соціальних пільг.*
3. *Житлово-комунальні пільги.*
4. *Медико-реабілітаційні пільги.*
5. *Соціально-трудова та соціально-побутова пільги. Пільги у сфері транспортного обслуговування населення.*
6. *Проблема впорядкування і фінансування пільг та надання пільг за принципом адресності.*

Соціальні пільги — це законодавче звільнення (повне або часткове) особи від виконання нею свого обов'язку або надання їй додаткових прав при настанні соціального ризику чи за наявності у такої особи значних заслуг перед державою, пов'язаних з певними публічними подіями. Соціальними пільгами є пільги, що надаються для життєзабезпечення громадян у зв'язку із зниженням рівня їх доходів нижче прожиткового мінімуму або втратою (зниженням) працездатності. Ці пільги належать до видів соціального забезпечення. Правовою основою надання громадянам соціальних пільг є:

- 1) настання соціального ризику за обставин, передбачених у законодавстві;

2) наявність у особи особливих заслуг перед державою, пов'язаних з такими публічними подіями державного чи міжнародного значення, як воєнні дії, техногенні катастрофи, стихійні лиха тощо.

Соціальні пільги є додатковим видом соціального забезпечення; вони надаються незалежно від того, чи одержує особа пенсію, допомоги чи заробітну платню; їх роль полягає у забезпеченні додаткової підтримки особам, у яких пенсія та заробітна платня є меншими від прожиткового мінімуму. Соціальні пільги спрямовані на реалізацію конституційного права кожного громадянина на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Збереження соціальних пільг є обов'язком держави.

Для характеристики соціальних пільг важливо виділити їх основні **ознаки**.

1. Соціальні пільги спрямовуються на більш повне задоволення інтересів суб'єктів, полегшення умов їх життєдіяльності. Метою встановлення пільг є соціальний захист, поліпшення становища окремих категорій громадян.

2. Соціальні пільги є своєрідним відхиленням від єдиних положень нормативного характеру та виступають способом юридичної диференціації прав громадян, елементом їх спеціального правового статусу. Приміром, для певних категорій громадян встановлені правила, які полегшують вступ до навчальних закладів, гарантують безоплатний проїзд у громадському транспорті, зменшують розмір оплати житлово-комунальних послуг тощо.

3. Соціальні пільги виступають правомірними винятками виконання особою обов'язків, передбачених законодавством.

4. Соціальні пільги закріплюються переважно у законах, якими визначаються особливості спеціального правового статусу певних категорій громадян.

Незважаючи на єдині для всіх соціальних пільг ознаки, система їх є доволі неоднорідною. Зазвичай пільги виокремлюють за їх галузевою належністю, а провідну роль за таким поділом відіграють пільги у сфері соціального захисту населення. Одні з них надаються громадянам, які з огляду на життєві обставини потребують особливої уваги до себе, тому за своєю природою ці пільги є частиною державної системи соціального забезпечення. Інший вид пільг пов'язаний із службовим статусом особи чи видом її трудової діяльності. Тому в науковій літературі часто виділяють соціальні та професійні пільги.

На сьогодні система соціальних пільг в Україні є доволі розвиненою, проте рівень соціальної захищеності населення все ще залишається недостатнім. До головних недоліків сучасної державної системи соціальних пільг можна віднести:

відсутність системного нормативно-правового акта, яким би комплексно визначалися підстави, суб'єкти, види та механізм надання соціальних пільг;

недосконалість механізму надання пільг, оскільки реально ними можуть скористатися не всі, хто має на них право (наприклад, правом безоплатного проїзду міським транспортом користуються лише пенсіонери, які проживають у місті; натомість сільські жителі таку пільгу практично використовувати не можуть);

відсутність спеціальної системи моніторингу доходів сімей, а тому важко визначити тих осіб, яким забезпечення є найбільш необхідним;

підприємства та організації, на які покладається обов'язок надання пільг, не мають єдиної методики обчислення фактичної вартості окремих видів пільг та методики обліку наданих пільг.

Усі соціальні пільги, передбачені чинним законодавством, поділяють на окремі види, при цьому критерії поділу є найрізноманітнішими.

Приміром, диференціація соціальних пільг у законодавстві здійснюється **за суб'єктами**, яким вони надаються. Передбачено надання пільг: ветеранам війни; ветеранам праці; особам, які мають особливі заслуги перед державою; багатодітним сім'ям; особам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи; дітям-сиротам; реабілітованим особам, пенсіонерам, інвалідам, дітям-інвалідам та ін.

За **терміном надання** соціальні пільги можна класифікувати на: постійні, що надаються упродовж тривалого часу; тимчасові, що надають на певний обумовлений період. Окремо виділяють так звані надзвичайні пільги. Вони надаються у зв'язку з певними обставинами.

За **ступенем персоніфікації** соціальні пільги поділяють на **одноособові** (наприклад, пільга щодо оплати медикаментів, забезпечення санаторно-курортним лікуванням) та **сімейні** (пільга на оплату житлово-комунальних послуг). З огляду на періодичність виплати виокремлюють **одноразові** (забезпечення спецавтотранспортом) та **щомісячні** (оплата житла) пільги.

За **змістом** усі соціальні пільги можна поділити на:

- 1) **житлово-комунальні** (звільнення або зменшення плати за житло, комунальні послуги; першочергове або позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов; надання бюджетних кредитів та позик на індивідуальне житлове будівництво; безкоштовний ремонт житлових будинків (квартир), що перебувають у їх власності, або компенсація витрат на його проведення тощо);
- 2) **медико-реабілітаційні** (безоплатне або пільгове придбання ліків; безоплатне або пільгове санаторно-курортне лікування та виплата компенсації за

невикористане право на пільгове санаторно-курортне лікування);

- 3) **транспортні** (право безкоштовного проїзду всіма видами пасажирського міського (комунального) та приміського транспорту);
- 4) **соціально-побутові** (право на безоплатне або пільгове встановлення телефонів; безоплатне або пільгове користування телефоном);
- 5) **пенсійні** (надбавки до трудової чи соціальної пенсії; зменшена вимога щодо необхідного трудового чи страхового стажу особи);
- 6) **соціально-трудоі** (право на позаконкурсне зарахування до вищих навчальних закладів при одержанні позитивних оцінок; право позачергового працевлаштування за спеціальністю; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату та на працевлаштування у випадку ліквідації підприємства; підвищений розмір допомоги в разі тимчасової непрацездатності; використання щорічної відпустки у зручний час).

Згідно з Законом України “Про житлово-комунальні послуги” (2004 р.) **житлово-комунальними послугами** є результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у житлових та нежитлових приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил.

Найбільш поширеною пільгою у сфері житлово-комунальних послуг є **звільнення або зменшення плати за житло та (або) комунальні послуги**, однак при цьому слід мати на увазі, що при наданні пільг щодо оплати за житло враховується не вся площа будинку (квартири), а лише в межах норми, яка є однаковою для всіх громадян.

Пільги щодо плати за користування електроенергією в гаражах, дачних будинках і на садових ділянках не надаються, за винятком тих випадків, коли споруди розташовані на присадибних ділянках за місцем проживання. Правом на зниження плати за користування житлом чи комунальними послугами користуються: особи з інвалідністю війни; учасники бойових дій та особи, які прирівняні до них; учасники війни та особи, на яких поширюється чинність Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”.

Оплата за житло та комунальні послуги знижується на 50 % також: реабілітованим громадянам; громадянам, які належать до I та II категорій постраждалих від Чорнобильської катастрофи; дружині (чоловікові) померлих громадян (які належать до категорії постраждалих від катастрофи); дружині (чоловікові) померлих громадян з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які належать до III категорії, смерть яких пов’язана з Чорнобильською катастрофою тощо.

Ще однією пільгою, яка надається у сфері житлово-комунальних

послуг, є **першочергове або позачергове забезпечення житлом осіб**, які потребують поліпшення житлових умов. Таким самим правом користуються громадяни, які належать до I та II категорії постраждалих від Чорнобильської катастрофи. Крім загальної підстав, для цієї категорії громадян правовою підставою потреби поліпшення житлових умов є забезпечення їх житлом нижче рівня середнього забезпечення громадян у відповідному населеному пункті або проживання у комунальних квартирах.

Першочергово забезпечуються житлом учасники бойових дій та особи, прирівняні до них; учасники війни; ветерани військової служби; особи з інвалідністю з дитинства I та II груп, які мають захворювання, наведені у переліку захворювань, затвердженому Міністерством охорони здоров'я України.

Наступним видом житлово-комунальних пільг є **надання бюджетних кредитів та позик на індивідуальне житлове будівництво**. За чинним законодавством правом для одержання позики на індивідуальне житлове будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і подвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, мають особи з інвалідністю війни, учасники війни, учасники бойових дій та особи, що прирівнюються до них.

Серед медико-реабілітаційних пільг найбільш поширеною пільгою є **право на безоплатне або пільгове придбання ліків**, яким наділені: особи, яким передбачено безоплатне відпускання лікарських засобів згідно із Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" (особи з інвалідністю війни, учасники бойових дій, учасники війни, особи, які мають особливі заслуги перед державою, а також інші особи, на яких поширюється чинність цього Закону; особи, які мають особливі трудові заслуги перед державою; особи, яким передбачено безоплатне відпускання лікарських засобів згідно із Законом України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи"; пенсіонери з числа колгоспників, робітників, службовців, які одержують пенсію за віком, у зв'язку з інвалідністю та в разі втрати годувальника у мінімальних розмірах (за винятком осіб, які одержують пенсію на дітей у разі втрати годувальника); діти віком до трьох років; діти з інвалідністю до 18 років; діти віком до 18 років, які перенесли у 1988 р. хімічну інтоксикаційну алопецію у м. Чернівцях; дівчата-підлітки і жінки з протипоказаннями вагітності, а також жінки, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та ін.

Також визначено перелік захворювань, у разі амбулаторного лікування яких лікарські засоби відпускаються безоплатно: онкологічні захворювання,

гематологічні захворювання, діабет (цукровий і нецукровий), ревматизм, пухирчатка, туберкульоз, дизентерія, дитячий церебральний параліч, бронхіальна астма та деякі інші види захворювань. Лікарські засоби за наявності в особи вказаних захворювань відпускаються безоплатно лише в разі амбулаторного лікування основного захворювання, за яким надано пільги.

Законодавством передбачено також пільговий (з оплатою 50 % їх вартості) продаж лікарських засобів при амбулаторному лікуванні за рецептами лікарів: інвалідам I та II груп унаслідок трудового каліцтва, професійного або загального захворювання; інвалідам з дитинства I та II групи; дітям віком від 3-х до 6-ти років тощо.

Важливою пільгою, яка також належить до медико-реабілітаційних пільг, є **безоплатне або пільгове санаторно-курортне лікування та виплата компенсації за невикористане право на пільгове санаторно-курортне лікування.**

Так, особи з інвалідністю війни забезпечуються путівками на санаторно-курортне лікування безоплатно позачергово щороку з компенсацією вартості проїзду до санаторно-курортного закладу і назад. Учасники бойових дій мають першочергове право на їх одержання. Учасники війни забезпечуються путівками один раз на два роки в міру їх надходження та мають переважне право на їх одержання.

Грошова компенсація за санаторно-курортні путівки для інвалідів війни та компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування для учасників бойових дій, учасників війни, осіб за їх бажанням виплачується за умови перебування таких осіб на обліку для одержання путівки в органах праці та соціального захисту.

Надання санаторно-курортних путівок особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, або одержання компенсації замість них здійснюється згідно із Законом України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”. Зокрема, ті з них, які належать до I категорії, мають право на позачергове щорічне безоплатне надання санаторно-курортних путівок або одержання грошових компенсацій у розмірі середньої вартості путівки. Особам II категорії путівки надаються на тих самих умовах, але першочергово. А потерпілі III та IV категорій мають право на першочергове щорічне забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою чи одержання за їх бажанням часткової компенсації.

Серед соціально-трудова пільг, які визначає вітчизняне законодавство, найбільш поширеною пільгою є **позаконкурсне зарахування до вищих навчальних закладів** при одержанні позитивних оцінок, яким

користуються: особи, яким Законом України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” надане таке право; діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків; особи з інвалідністю I та II груп та діти з інвалідністю віком до 18 років, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю; особи, яким Законом України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, надане таке право; діти, чії батьки загинули або стали інвалідами на вугледобувних підприємствах, при вступі на навчання за гірничими спеціальностями; діти військовослужбовців Збройних сил України, інших військових формувань, працівників правоохоронних органів, які загинули під час виконання службових обов’язків.

До соціально-трудових пільг також належать: право позачергового працевлаштування за спеціальністю; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства; підвищений розмір виплати допомоги в разі тимчасової непрацездатності; використання щорічної відпустки у зручний для працівника час.

До **соціально-побутових пільг** також належать: безоплатне або пільгове забезпечення автомобілем; позачергове влаштування до закладів соціального захисту, а також на обслуговування службами соціального захисту вдома; надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського господарства тощо.

Однією з найбільш поширених пільг у сфері **транспортного обслуговування населення є право безкоштовного проїзду громадян** усіма видами пасажирського міського (комунального) та приміського транспорту. Так, відповідно до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” правом на безкоштовний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування у сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів у межах області за місцем проживання користуються ветерани війни та особи, на яких поширюється чинність цього Закону. Правом безкоштовного користування міським пасажирським транспортом та поїздами приміського сполучення, а у сільській місцевості — автобусами внутрішньообласних ліній користуються особи, які мають особливі заслуги перед державою, а також репресовані громадяни.

Безкоштовно користуються всіма видами міського та приміського транспорту: учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС I та II категорії; діти, інвалідність яких пов’язана з Чорнобильською катастрофою; пенсіонери за віком та особи з інвалідністю, незалежно від причин інвалідності (крім метрополітену); діти-сироти, що виховуються або навчаються у навчально-

виховних та навчальних закладах.

Правом безкоштовного проїзду всіма видами міського, приміського та міжміського транспорту користуються учасники Великої Вітчизняної війни та особи, що прирівняні до них.

Пільгою безкоштовного проїзду один раз на рік до будь-якого пункту України (туди і назад) з правом першочергового придбання квитків користуються громадяни, що належать до I категорії, та з 50 %-ною знижкою вартості проїзду — особи, які належать до II категорії. Інвалідам війни I та II групи надається право безплатного проїзду один раз на рік (туди і назад) всіма видами транспорту, а особам, які супроводжують інвалідів I групи (не більше одного супроводжуючого) — 50 %-на знижка вартості проїзду один раз на рік (туди і назад). Інвалідам III групи надається право проїзду один раз на два роки (туди і назад) з 50 % знижкою вартості проїзду.

Правом безплатного проїзду один раз на рік (туди і назад) у двомісному купе спальних вагонів швидких і пасажирських поїздів, водним транспортом у каютах першого класу експресних і пасажирських ліній, повітряним або міжміським транспортом користуються особи, які мають особливі заслуги перед державою. Правом на 50 %-ну знижку вартості проїзду в осінньо-зимовий період залізничним транспортом користуються особи з інвалідністю, особи з інвалідністю з дитинства I та II групи. Аналогічна знижка надається також не більше як одному супроводжуючому інваліда I групи.

Головними проблемами сучасної системи соціальних пільг в Україні є проблеми невідповідності державних зобов'язань з надання пільг і фінансових ресурсів на їх забезпечення; зростання кількості осіб, які мають право на пільги за відсутності реальної оцінки потреб груп населення, які користуються пільгами; необґрунтованість норм споживання; труднощі обліку пільгових послуг; складність законодавства про надання пільг; поповнення “системи” пільг новими пільгами без передбачення належного фінансування. Як наслідок, виникає несправедливість у наданні пільг; держава фактично не може гарантувати їх надання, а також назріває соціальна напруга та конфлікти між пільговиками та надавачами послуг, місцевими органами влади та громадськими організаціями, кожен з яких відстоює свої інтереси.

Крім цього, вартість задекларованих пільг в Україні за наявної кількості пільговиків уже в кілька разів перевищує обсяг, який закладений у держбюджеті. Однією з проблем є також виплати “допомоги” сім'я з дітьми до досягнення дитиною трьох років, існують чисельні позови та рішення, за якими держава має заплатити за обмеження виплат.

Одним із напрямів реформування системи соціальних пільг може стати адресність надання цих пільг, що має передувати заміні пільг на

грошову допомогу. Також це стосується пільг за професійною ознакою, кількість яких є також чималою, як і фінансування, яке не витрачається на них. Коли б враховувався такий критерій, питання про пільги народних депутатів та багатьох категорій навіть не ставилося. Багато пільг взагалі не стосуються сфер, де вони надаються, наприклад, пільговий вступ до вищих навчальних закладів, адже тут критерієм має бути виключно рівень знань, а не соціальне походження чи інші ознаки. Щодо заміни пільг на адресну грошову допомогу, то найбільш назріла потреба переведення у таку форму саме транспортних пільг, щодо яких поки що не розроблено найбільш вдалої формули обрахунку споживання. До того ж часто процес надання пільг та процедура їх отримання є образливими для громадян України. Наприклад, якщо б особи з інвалідністю отримували достатні для життя соціальні виплати чи пенсійне забезпечення, вони не хотіли б пониження у транспорті чи під час отримання інших пільг, а краще б самостійно все оплачували. Також більшість інвалідів не можуть реалізувати свої пільги, передбачені законодавством, оскільки не створено середовища та умов, за яких особи з інвалідністю могли б безперешкодно користуватися громадським транспортом.

Крім цього, заміна пільг на адресну грошову допомогу має бути такою, яка б забезпечила можливість пільгових категорій для життя та лікування, при цьому потрібно враховувати реальні потреби та їх вартісну оцінку відповідно до ринкових умов, а не вигадувати так звані норми, які не відповідають реальному споживанню.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття “соціальні пільги”.
2. Хто має право на соціальні пільги?
3. Які основні види соціальних пільг Ви знаєте?
4. Висвітліть механізми надання соціальних пільг.
5. У яких випадках малозабезпечені верстви населення звільняються від сплати за комунальні послуги?
6. Визначте головні ознаки соціальних пільг.
7. Які соціальні пільги надаються багатодітним сім'ям та самотнім матерям?
8. Назвіть основні види соціальних пільг за змістом.

Теми рефератів

1. Право на безоплатне або пільгове придбання ліків.
2. Соціальні пільги як вид соціального забезпечення.
3. Класифікація соціальних пільг згідно з українським законодавством.
4. Соціальні пільги в Україні та за кордоном: порівняльна характеристика.

5. Відмінність соціальних пілґ від інших, які є близькими за змістом та способом надання.
6. Види соціальних пілґ в Україні.

Тема 10. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ ГРОМАДЯН

1. *Правовий статус та соціальний захист ветеранів війни.*
2. *Правовий статус та соціальний захист ветеранів праці.*
3. *Правовий статус та соціальний захист ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ.*
4. *Соціальна захищеність інвалідів в Україні.*
5. *Соціальний захист дітей-сиріт та дітей-інвалідів.*
6. *Соціальний захист дітей війни.*

Правовий статус ветеранів війни було закріплено в Законі України “Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту” від 22.10.1993 р. та інших нормативно-правових актах. Згідно з цим законом до ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю війни та учасники війни. **Учасники бойових дій** — це особи, які брали безпосередньо участь у виконанні бойових завдань як у воєнний, так і у мирний час. До них належать: військовослужбовці, які проходили службу в діючій армії, партизани та підпільники Великої Вітчизняної війни; учасники бойових дій на території інших країн; колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу, які брали участь у бойових операціях з ліквідації диверсійно-терористичних груп; працівники, які були переведені у період Великої Вітчизняної війни на становище військовослужбовців; працівники сфери культурного обслуговування фронтів, які в період Великої Вітчизняної війни або в період ведення бойових дій виступали перед воїнами; військовозобов’язані, які призвалися на навчальні збори і направлялися до Афганістану в період ведення там бойових дій; військовослужбовці автомобільних батальйонів, які доставляли вантажі до Афганістану, військовослужбовці льотного складу, які здійснювали бойові вильоти до Афганістану з території СРСР; вояки УПА, які не вчинили злочинів проти людства і миру та були реабілітовані.

До **інвалідів війни** належать особи з числа військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов’язків військової служби (службових обов’язків) чи пов’язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з’єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі

воєнних дій, на прифронтових дільницях залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Великої Вітчизняної воєн або з участю в бойових діях у мирний час.

Учасники війни — це військовослужбовці, працівники тилу та інші особи, які не брали безпосередньої участі у бойових діях. До них належать: військовослужбовці, які проходили службу в армії (але не в діючих частинах) або навчалися в цей період у військових училищах, школах і на курсах; особи, які в період Великої Вітчизняної війни працювали в тилу або навчалися у ремісничих, залізничних училищах та інших спеціальних навчальних закладах, працювали на відбудові об'єктів; члени груп самозахисту, народного ополчення, що діяли в період Великої Вітчизняної війни; сини полків, юнги, які перебували в армії (але не в діючій частині); колишні в'язні концтаборів та інших місць примусового тримання, особи, які були вивезені для примусових робіт тощо.

З метою створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття ветеранів війни їм надаються пільги. Рівень пільг залежить від того, до якої категорії належать ветерани: безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів; першочергове безоплатне зубопротезування; знижка плати за користування житлом, комунальні послуги, на паливо: для учасників бойових дій — 75 %, інвалідів війни — 100 %, учасників війни — 50 %; безоплатний проїзд усіма видами міського і міжміського пасажирського транспорту; переважне право на залишення на роботі при скороченні штатів; учасникам бойових дій, учасникам війни — безоплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, повітряним, міжміським автомобільним транспортом (або раз на рік, але з 50 %-ною знижкою); інвалідам війни I та II груп — один раз на рік безоплатний проїзд в обидва кінці, для III групи та супроводжувачого інваліда I групи — раз на рік з 50 %-ною знижкою; щорічні соціальні виплати.

Правові засади соціального захисту ветеранів праці визначаються Законом України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” від 16.12.1993 р. Цей Закон встановлює основні засади державної політики щодо ветеранів праці, інших громадян похилого віку і спрямований на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття. Закон гарантує ветеранам праці та громадянам похилого віку рівні з іншими громадянами можливості в економічній, соціальній, політичній сферах, сприятливі умови для повноцінного способу життя.

Ветеранами праці визнаються громадяни, які працювали на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян, фізичних осіб, мають стаж роботи 40 років — для чоловіків і 35 років — для жінок і

вийшли на пенсію.

Також до цієї категорії осіб належать:

1) громадяни, яким призначені пенсії на пільгових умовах, а саме:

- за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах — за наявності стажу роботи у жінок — 25 років і у чоловіків — 30 років;

- за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників зі шкідливими та важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах — за наявності стажу роботи у жінок — 30 років і у чоловіків — 35 років;

- трактористи-машиністи, безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, жінки, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів, жінки, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, жінки, зайняті упродовж повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну, робітниці текстильного виробництва, зайняті на верстатах і машинах, жінки, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей, водії міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великовагових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих

виробництв — за наявності стажу роботи у жінок — 30 років і у чоловіків — 35 років;

- особи, хворі на гіпофізарний нанізм (ліліпути), і диспропорційні карлики, які мають право на пенсію за віком, особи з інвалідністю по зору I групи — сліпі та особи з інвалідністю з дитинства I групи, які мають право на пенсію за віком — за наявності стажу роботи у жінок — 25 років і у чоловіків — 30 років.

2) пенсіонери, нагороджені медаллю “Ветеран праці” за законодавством колишнього Союзу РСР;

3) особи з інвалідністю I і II групи, які одержують пенсії по інвалідності, якщо вони мають стаж роботи не менше 15 років.

Держава гарантує кожному ветерану праці та громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, надання різних видів допомоги шляхом: реалізації права на працю відповідно

до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я; забезпечення пенсіями і допомогою; надання житла; створення умов для підтримання здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки; організації соціально-побутового обслуговування, розвитку мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів.

Ветеранам праці надаються такі **пільги**:

- користування при виході на пенсію чи зміні місця роботи поліклініками, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;
- першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів), за умови якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням, а також на компенсацію вартості самостійного санаторно-курортного лікування в порядку і розмірах, що визначаються Кабінетом Міністрів України;
- щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;
- використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки без збереження заробітної платні строком до двох тижнів на рік;
- переважне право на забезпечення житловою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт житлових будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом;
- звільнення від плати за землю тощо.

Основні положення правового статусу ветеранів військової служби і органів внутрішніх справ та порядок їхнього соціального захисту визначаються Законом України "Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист" від 24.03.1998 р. Ветеранами військової служби та органів внутрішніх справ вважаються громадяни України: які бездоганно прослужили на військовій службі, в органах внутрішніх справ, Національній поліції, податковій міліції, державній пожежній охороні,

Державній кримінально-виконавчій службі України, органах і підрозділах цивільного захисту, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України 25 і більше років у календарному або 30 та більше років у пільговому обчисленні (з яких не менше 20 років становить вислуга у календарному обчисленні) і звільнені в запас або у відставку відповідно до законодавства України або колишнього Союзу РСР чи держав СНД; особи з інвалідністю I та II групи, інвалідність яких настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби чи при виконанні службових обов'язків по охороні громадського порядку, боротьбі із злочинністю та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; особи з інвалідністю I та II групи, інвалідність яких настала внаслідок захворювання, одержаного в період проходження військової служби і служби в органах внутрішніх справ, і які мають вислугу військової служби і служби в органах внутрішніх справ, Національній поліції, 20 років і більше; військові пенсіонери, нагороджені медаллю "Ветеран Збройних Сил СРСР" за законодавством колишнього Союзу РСР; які бездоганно прослужили на військовій службі 20 і більше років у календарному або 25 та більше років у пільговому обчисленні і звільнені з військової служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України.

Ветеранам військової служби та органів внутрішніх справ надаються такі пільги:

- безоплатне користування закладами охорони здоров'я Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України тощо;
- першочергове безоплатне придбання ліків за рецептами лікарів;
- першочергове медичне обстеження, диспансеризація та госпіталізація;
- першочергове безоплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів), безоплатне забезпечення протезами та протезно-ортопедичними виробами;
- переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням у санаторіях Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерства внутрішніх справ України тощо;
- 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирної плати) та плати за комунальні послуги, або 50-відсоткова знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;
- першочергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов.

Законодавство України (зокрема Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” від 21.03. 1991 р.) визначає основи соціальної захищеності інвалідів в Україні та гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам ефективно реалізувати права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями і інтересами.

Інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов’язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист. Дискримінація за ознакою інвалідності забороняється.

Інвалідність як міра втрати здоров’я визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров’я. Діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає: у виявленні, усуненні перепон і бар’єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до об’єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, транспорту, інформації та зв’язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів — до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту; в охороні здоров’я; соціальному захисті; у забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації інвалідів; у наданні пристосованого житла; у сприянні громадській діяльності.

Соціальний захист інвалідів є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей інвалідів нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг у здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду.

З метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом. Інвалід, який не досяг пенсійного віку, не працює, але бажав працювати, має право бути зареєстрованим у державній службі зайнятості як безробітний.

Для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств,

організацій громадських організацій інвалідів, фізичних осіб, які використовують найману працю, установлюється норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів у розмірі чотирьох відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, — у кількості одного робочого місця.

Також держава гарантує інвалідам дошкільне виховання, здобуття освіти на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям. Навчальні заклади надають освітні послуги інвалідам нарівні з іншими громадянами, у тому числі шляхом створення належного кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби інваліда. Мова жестами — мова осіб з вадами слуху, яка є засобом спілкування та навчання і захищається державою.

Після закінчення навчального закладу інвалідам надається право вибору місця роботи з наявних варіантів або надається за їх бажанням право вільного працевлаштування. У разі працевлаштування інвалідам забезпечують розумне пристосування робочих місць.

Особи з інвалідністю забезпечуються житлом у порядку і на умовах, передбачених чинним законодавством і з урахуванням положень цього Закону. Матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення інвалідів здійснюється у вигляді грошових виплат (пенсій, допомог, одноразових виплат), забезпечення медикаментами, технічними й іншими засобами, включаючи друковані видання зі спеціальним шрифтом, звукопідсилюючу апаратуру та аналізатори, а також шляхом надання послуг по медичній, соціальній, трудовій і професійній реабілітації, побутовому та торговельному обслуговуванню.

Транспортне обслуговування інвалідів здійснюється на пільгових умовах. Особи з інвалідністю I та II групи, діти з інвалідністю та особи, які супроводжують інвалідів I групи або дітей-інвалідів (не більше однієї особи, яка супроводжує інваліда I групи або дитину-інваліда), мають право на безплатний проїзд у пасажирському міському транспорті (крім таксі). Особи з інвалідністю, діти з інвалідністю та особи, які супроводжують інвалідів I групи або дітей-інвалідів (не більше однієї особи, яка супроводжує інваліда або дитину-інваліда), мають право на 50-відсоткову знижку вартості проїзду на внутрішніх лініях (маршрутах) повітряного, залізничного, річкового та автомобільного транспорту в період з 1 жовтня по 15 травня.

У системі соціального захисту населення значна увага також приділяється соціальному захисту дітей-сиріт, а також дітей, позбавлених батьківського піклування. Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13.01.2005 р. дає визначення поняття дитини-сироти як дитини, в якій померли чи загинули батьки; тоді як дитина,

позбавлена батьківського піклування, — визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування. Головними завданнями державної політики щодо соціального захисту цих категорій дітей є створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї; виховання та утримання дітей за принципом родинності; сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів; забезпечення пріоритету форм влаштування; захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей; створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життєзабезпечення права на здоровий розвиток; забезпечення соціально-правових гарантій; створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги; формування системи соціальної адаптації; забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності; належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування; вжиття вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги; мінімального матеріального забезпечення, витрат на харчування, одяг та взуття; житлового забезпечення на рівні, не нижчому за встановлені нормативи; мінімального стандарту щодо забезпечення гарантованого першого робочого місяця тощо.

Держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа. Допомога та утримання таких дітей не можуть бути нижчими за встановлені мінімальні стандарти, що забезпечують кожній дитині рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для таких осіб.

Законодавство України також створює основи соціальної політики у сфері соціального захисту дітей-інвалідів та їхніх батьків. Так, у Законі України “Про охорону дитинства” дається визначення поняття “дитина з інвалідністю”. **Дитина з інвалідністю** — це дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту. У законі зазначається, що проведення державної політики спрямовано на реалізацію цільових програм з охорони дитинства і передбачає надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства.

У Законі України “Про державну соціальну допомогу дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства” встановлюються права і гарантії дітей і батьків на отримання пенсій і соціальних допомог. Залежно від характеру захворювання визначаються соціально-медичні класифікації дітей-інвалідів. Соціальний аспект класифікації дітей-інвалідів знаходиться у правовій парадигмі, має юридичне підґрунтя і розглядається з погляду визначення категорій дітей із функціональними змінами і патологічними станами, які дають право на встановлення інвалідності на різні терміни (на 2 роки, на 5 років, до 16-річного віку) залежно від діагнозу. До переліку медичних показань, які дають право на отримання соціальної пенсії на термін до досягнення 16-річного віку, входять такі патологічні стани, як: стійко виражені паралічі або глибокі парези однієї і більше кінцівок, стійкі генералізовані гіперкінези, виражені порушення координації; олігофренія або недоумство різного генезу, що відповідає ступеню ідіотії або імбіцильності; відсутність або сліпота одного ока; патологічні стани, які виникають при відсутності або вираженій недорозвиненості життєво важливих органів, що призводить до стійкого порушення функцій; виражені стійкі необоротні порушення опорно-рухового апарату; недостатність функцій залоз внутрішньої секреції; глухота тощо. Питання про встановлення інвалідності розглядається після проведення діагностичних, лікувальних та реабілітацій- них заходів.

Сім'ям дітей-інвалідів забезпечується право на грошову допомогу на догляд за дитиною-інвалідом до досягнення нею 16-річного віку обсягом у 100 % мінімальної заробітної платні, яке визначається в Законі України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми”, соціальну пенсію дітям-інвалідам віком до 16 років, дітям-інвалідам у разі втрати годувальника до 18 років — у Законі України “Про пенсійне забезпечення”.

Певні гарантії жінкам, які мають дитину-інваліда, закріплені у Кодексі законів про працю. Матерям таких дітей забороняється відмовляти при прийнятті на роботу, знижувати заробітну платню і звільняти з роботи. Обов'язковим є працевлаштування цих жінок у випадках їх звільнення після закінчення строкового трудового договору.

Закон України “Про соціальний захист дітей війни” від 18.11.2004 р. визначає дитину війни як особу, яка є громадянином України та якій на час закінчення (2 вересня 1945 року) Другої світової війни було менше 18 років.

Державні соціальні гарантії дітям війни встановлюються з метою: визнання на державному рівні важкого життєвого шляху громадян України, чие дитинство збіглося з роками Другої світової війни; надання дітям війни соціальної підтримки.

Державні соціальні гарантії дітям війни, встановлені цим Законом, не можуть бути обмежені або скасовані іншими нормативно-правовими актами. Органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи мають

право за рахунок власних коштів і благодійних надходжень установлювати до- даткові гарантії соціального захисту дітей війни.

Дітям війни надаються такі **пільги**:

- право на переважне залишення на роботі при скороченні чисельності або штату працівників;
- використання чергової відпустки у зручний для них час; одержання додаткової відпустки без збереження заробітної платні строком до двох тижнів на рік;
- виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 % середньої заробітної платні незалежно від стажу роботи;
- першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва та городництва;
- право на 25 %-ну знижку при платі за користування комунальними послугами (газом, електроенергією тощо) у межах середніх норм споживання за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- діти війни, які є інвалідами, мають право на стаціонарну медичну допомогу в госпіталях ветеранів війни та у військово-медичних закладах охорони здоров'я (госпіталях). Шпиталізація проводиться при відповідних показаннях та наявності вільних місць.

Також дітям війни до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачується замість пенсії, виплачується підвищення у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Фінансове забезпечення державних соціальних гарантій, передбачених цим Законом, здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України.

Діти війни можуть створювати громадські організації, які утворюються та діють відповідно до законодавства України, про об'єднання громадян. Реєстрація та легалізація організацій людей з інвалідністю, громадських організацій дітей війни, а також місцевих осередків таких організацій відбувається безкоштовно.

Питання для самоконтролю

1. Які категорії громадян вважаються учасниками бойових дій?
2. Визначте правовий статус учасників бойових дій.
3. Кого можна прирівняти до учасників бойових дій?
4. Який правовий статус мають ветерани військової служби?
5. Проаналізуйте особливості соціального захисту ветеранів органів

внутрішніх справ.

6. Які особи мають особливі заслуги перед Батьківщиною?

7. Які законодавчі акти визначають правовий статус та соціальний захист інвалідів в Україні?

8. Які установи та організації займаються соціальним захистом дітей війни?

Теми рефератів

1. Правовий статус окремих категорій непрацездатних громадян в Україні.

2. Соціальний захист окремих категорій непрацездатних громадян в Україні.

3. Соціальний захист непрацездатних громадян в Україні та в країнах ЄС: порівняльна характеристика.

4. Соціальний захист непрацездатних громадян в Україні та в Російській Федерації: порівняльна характеристика.

5. Соціальний захист дітей-сиріт.

6. Соціальний захист дітей-інвалідів.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акімова Л. М. Механізми впливу інструментів державного регулювання на економічну безпеку держави у соціальній і демографічній сферах: світовий досвід. Аспекти публічного управління. 2018. № 6. С. 80–91.
2. Арабчук Я. І. Фінансова стабільність – запорука соціальної політики (ПФУ від респекту до панахиди). Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2021/33.pdf.
3. Бахновська І. П., Костюк Н. П. Аналіз законодавчого регулювання соціальної підтримки малозабезпеченим сім'ям України в умовах євроінтеграції. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 9. С. 243–245. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/57.pdf.
4. Бережецька Т. О. Аналіз індикаторів та оцінка стану соціальної безпеки в Україні. Ефективна економіка. 2019. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/173.pdf.
5. Білик О. І. Формування системи публічного управління соціальними ризиками у світовій практиці. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 2. С. 76–81. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2021/14.pdf.
6. Білюга А. Поняття "соціальна гарантія" у контексті сучасної фінансової науки. Економіка та суспільство. 2022. № 42. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1623/1560>.
7. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. 5-те вид., перероб. та допов. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 448 с.
8. Бондар М. Соціальне забезпечення та соціальний захист в Україні. Економіка та суспільство. 2021. № 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/976/934>.
9. Бондар М. І., Цятковська О. В. Розкриття інформації про соціальне забезпечення у розпорядників бюджетних коштів. Фінанси України. 2021. № 12. С. 9–20.
10. Бондар М., Чемодурова Є. Соціальне забезпечення в територіальних громадах. Економіка та суспільство. 2021. № 33. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/916/878>.
11. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/42.pdf.
12. Борисова О. В., Знаткова О. М., Кульга О. О., Нікітіна В. В. Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні :

монографія. Київ : Кондор, 2019. 468 с.

13. Бражко О. В. Модернізація національної системи України соціального захисту населення в період воєнного стану. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2022. № 31. С. 31–34. URL: <http://www.pagjournal.iei.od.ua/archives/2022/31-2022/5.pdf>.

14. Бражко О. В. Особливості формування державних підходів до розвитку системи соціального захисту населення в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2022. № 27. С. 35–39. URL: <http://www.pagjournal.iei.od.ua/archives/2022/27-2022/6.pdf>.

15. Бубуйок О., Лудан І., Василенко О. Моніторинг соціальної допомоги як основа для наукового обґрунтування прогностичних обсягів її фінансування. Україна: аспекти праці. 2019. № 3. С. 41–48.

16. Бурка А. Державна допомога при народженні дитини: проблемні аспекти. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 116–120.

17. Бурлака О. Сучасний стан правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. С. 128–133.

18. Бурлака О. Щодо проблеми визначення поняття й особливостей соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 11. С. 123–128.

19. Василенко О. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю в системі соціального забезпечення у контексті законодавчих змін у 2022- 2024 рр. Україна: аспекти праці. 2021. № 4. С. 34–43.

20. Вовк С. М., Вовк Т. В. Формування конкурентного середовища у соціальній сфері України. Підприємництво та інновації. 2019. № 9. С. 131–135. URL: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/216/203>.

21. Все про соціальну роботу : навч. енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. В. М. Пічі ; [уклад.: Н. М. Гайдук, Л. Є. Клос, О. Я. Бік, В. М. Піча]. 3-тє вид., пепероб. та допов. Львів : Новий Світ-2000, 2020. 618 с. (Вища освіта в Україні).

22. Грецька-Миргородська В. В. Динаміка соціального забезпечення в Україні за період від початку ринкової трансформації. Ефективна економіка. 2019. № 7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2019/42.pdf.

23. Давидюк О. Актуальні проблеми професійної діяльності соціальних працівників: соціологічний підхід. Україна: аспекти праці. 2020. № 1. С. 38–44.

24. Денисенко К. В., Шамрук Н. Б. Сучасний стан реалізації конституційного права на достатній життєвий рівень. Юридичний науковий

електронний журнал. 2022. № 6. С. 178–180. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/41.pdf.

25. Дрималовська Х. В., Бала Р. Д. Державна соціальна політика: сутність, моделі, напрями. Проблеми економіки. 2021. № 1. С. 178–184. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2021-1_0-pages178_184.pdf.

26. Дубич К. В. Історія і теорія соціального забезпечення в Україні та за кордоном : навч. посіб. Т.1. Львів : Магнолія 2006, 2021. 272 с.

27. Дубич К. В. Практика соціального забезпечення конкретних категорій населення : навч. посіб. Т.2. Львів : Магнолія 2006, 2021. 429 с.

28. Цифровізація системи надання соціальних послуг в Україні. Право та інноваційне суспільство. 2020. № 2 (15). С. 80–85. URL: <http://apir.org.ua/archives/1304>.

29. Смеляненко Л. М., Москвіна В. І. Соціальні стандарти як інструмент реалізації трансфертної політики в Україні. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2021. № 2. С. 74–83.

30. Смеляненко Л. М., Федулова Л. І. Децентралізація в сфері соціальної політики в регіонах України. Економіка та держава. 2021. № 4. С. 4–11. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2021/3.pdf.

31. Замкова Н., Гнидюк І. Механізм фінансового забезпечення соціальних гарантій населення України. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України : зб. наук. пр. IX Міжнар. наук.-практ. конф., 14-16 верес., 2021 р. / гол. ред. Н. Л. Замкова. Вінниця, 2021. Ч. 2. С. 118–127. URL: http://10.0.2.150/docs/Zbirnyky_konferents/2021/14-16.09.21%202.pdf.

32. Захист для всіх. Український тиждень. 2018. № 16. С. 40.

33. Заяць Т. А., Краєвська Г. О. Соціальні послуги для вразливих категорій населення в територіальних громадах України. Економіка України. 2022. № 3. С. 57–74.

34. Зюзін В. О. Зарубіжний досвід фінансування соціальних програм. Ефективна економіка. 2019. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/154.pdf.

35. Іваненко О. Соціальний захист в Україні: проблеми, загрози, виклики. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2019. № 4. С. 61–89.

36. Іванова А. Особливості забезпечення соціального захисту в умовах децентралізації бюджетних повноважень. Світ фінансів. 2021. № 1. С. 38–47.

37. Івашко Л. М., Бондар А. В. Підвищення якості управління у соціальній сфері. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 44. С. 27–36. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/44_2020_ukr/7.pdf.

38. Ільєнко Н., Спасенко Ю. Підвищення рівня добробуту населення та ефективності системи соціального захисту як пріоритетні напрями соціально-економічної політики держави. Україна: аспекти праці. 2021. № 4. С. 15–19.
39. Казарян Г. Г. Теоретико-методологічні засади соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю. Ефективна економіка. 2018. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/55.pdf.
40. Казарян Г. Г., Дяченко О. П. Концептуалізація стратегії соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 4. С. 42–47. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/4_2019/8.pdf.
41. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 232 с.
42. Качула С. Інститут державного контролю як механізм посилення ефективності використання фінансових ресурсів на соціальний розвиток. Економіка та суспільство. 2020. № 21. С. 107–113. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/36/3>
43. Качула С. Фактори модернізації державної фінансової політики у системі соціального розвитку суспільства. Фінансовий простір. 2019. № 1(33). С. 41–54. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/index.php/fp/article/view/674/672>.
44. Клименко А. Сучасний стан правового регулювання соціального забезпечення громадян України. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 6. С. 72–77. 53.
45. Клименко А. С. Методика оцінки якості надання соціальних послуг. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2022. № 28. С. 148–152. URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/28-2022/30.pdf>.
46. Коваль О. П., Власенко Р. В. Щодо стратегії боротьби із шахрайством при отриманні соціальних виплат. Вісник Пенсійного фонду України. 2021. № 9. С. 4–6.
47. Козак М., Климус Т. Питання неповносправності у соціальній роботі : навч. посіб. Львів : Новий Світ-2000, 2021. 169
48. Козьменко С., Качула С. Соціальні програми як інструмент бюджетної політики людського розвитку та оцінка їх ефективності. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2020. № 4. С. 74–87. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/228147>.
49. Копняк К. Формування цифрової компетентності державних службовців у сфері соціального забезпечення. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України : зб. наук. пр. IX Міжнар. наук.-практ. конф., 14-16 верес., 2021 р. / гол. ред. Н. Л.

Замкова. Вінниця, 2021. Ч. 2. С. 195–205. URL: http://10.0.2.150/docs/Zbirnyky_konferents/2021/14-16.09.21%202.pdf.

50. Крупельницька І. Г., Ковальчук С. П., Гладій І. О. Базис формування проєкту соціального аудиту витрат на осіб, що потребують соціального захисту та допомоги. Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 29. С. 569–574. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/29_2019_ukr/89.pdf.

51. Кулина Г., Налукова Н. Інформатизація сфери соціального забезпечення як необхідна компонента формування цифрової економіки. Світ фінансів. 2020. № 1. С. 95–106.

52. Левків Г. Я., Коваль Г. В., Подра О. П., Леськів Г. З., Бойко О. Т. Соціальна робота як відображення економічної політики в державі. Економіка та держава. 2021. № 6. С. 34–39. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2021/7.pdf.

53. Левкіна А. Соціальні послуги: кому, що і як. Дзеркало тижня. 2020. № 1 лют. URL: https://dt.ua/social_secutity/socialni-poslugi-komu-scho-i-yak337366_.html.

54. Лубкей Н. П., Письменна Т. В. Концептуальні підходи до формування системи державних соціальних гарантій. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 48. С. 228–232. URL: http://www.marketinfr.od.ua/journals/2020/48_2020_ukr/44.pdf.

55. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник. 2-ге вид., стер. Київ : Каравела, 2020. 368 с. (Українська книга).

56. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Менеджмент соціальної роботи. Теорія і практика : навч. посіб. 3-ге вид., стер. Київ : Каравела, 2020. 296 с. (Вища освіта в Україні).

57. Мартиненко М. Проблеми та перспективи модернізації соціального діалогу в Україні. Україна: аспекти праці. 2020. № 1. С. 32–37.

58. Мельничук Д. П., Войналович І. А. Соціальне забезпечення як інструмент реалізації функцій держави щодо соціальної відповідальності. Економіка, управління та адміністрування. 2019. № 3(89). С. 24–29. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2019-3\(89\)-24-29](https://doi.org/10.26642/ema-2019-3(89)-24-29).

59. Мартинюк Я.М., Вісин В.В. Соціальний діалог як механізм публічного управління у сфері соціально-трудових відносин. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології та права*. Дніпро, 2023. С. 9-14 <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/314> DOI:<https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.6.1>

60. Мартинюк Я.М. Інституціональні засади соціального діалогу в державному управлінні Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. № 1(25), 2023. С.25-31. <http://journals.maup.com.ua/index.php/expert/issue/view/252> DOI

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1\(25\)-25-31](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1(25)-25-31)

61. Валентин Вісин, Ярослава Мартинюк ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ. Суспільство та національні інтереси. Серія «Публічну управління та адміністрування». №3(11), 2025. С.595-603. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3\(11\)-595-604](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3(11)-595-604)

62. Валентин Вісин, Ярослава Мартинюк НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. Наукові інновації та передові технології. Серія «Право», № 11 (51), 2025. С. 974-979. <https://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/31530>
DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11\(51\)-965-979](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11(51)-965-979)

63. Валентин Вісин, Ярослава Мартинюк ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ № 2(54) (2026): Наукові інновації та передові технології
DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2\(54\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2(54))
<https://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/view/446>

64. Михайленко Д. Г., Грипич О. В. Проблеми трансформації соціальної політики як основи соціальної безпеки держави. Проблеми економіки. 2020. № 4. С. 357–363. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-ofeconomy-2020-4_0-pages-357_363.pdf.

65. Мішина С. В., Мішин О. Ю. Американський досвід надання соціальних виплат. Економіка та держава. 2021. № 9. С. 80–86. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/9_2021/15.pdf.

66. Мішина С. В., Мішин О. Ю. Міжнародний досвід надання соціальних виплат. Ефективна економіка. 2021. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2021/81.pdf.

67. Мішина С. В., Мішин О. Ю. Німецький досвід надання соціальної допомоги. Ефективна економіка. 2021. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/79.pdf.

68. Міщенко Л. О., Міщенко Д. А. Система соціального партнерства на місцевому рівні як напрям розвитку соціально-культурної сфери в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 16–20. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/5_2019/5.pdf

69. Мойсеєнко К. С., Поляріна Є. С. Загальні засади покращення соціального забезпечення ВПО за напрямками реалізації міжнародних критеріїв оцінки оесcd/ксп. Держава та регіони. 2020. № 3. С. 68–73. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2020/3_2020/3_2_2020/12.pdf.

70. Мостова Ю. Зробіть нас щасливими!. Дзеркало тижня. 2019.

№ 14 верес. С. 1–3. 79. Насібова О. В. Благодійність як джерело фінансових ресурсів соціального захисту населення. Ефективна економіка. 2020. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/62.pdf.

71. Насібова О. В. Фінансовий механізм соціального захисту як інструмент регулювання рівня життя населення. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 10. С. 48–54. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2021/9.pdf.

72. Новак І. Україна потребує цільової допомоги для стабілізації системи соціального забезпечення. Вісник Пенсійного фонду України. 2022. № 6. С. 24–25.

73. Огінська А. Ю. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз. Економіка & держава. 2018. № 4. С. 131–136.

74. Олійник А. В. Нормативно-правові засади забезпечення захисту соціально-економічних прав людини. Публічне право. 2020. № 3. С. 104–112. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/39/pdf/11.pdf>.

75. Осіпова Л. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України та послаблення соціальної ролі держави. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України : зб. наук. пр. IX Міжнар. наук.-практ. конф., 14-16 верес., 2021 р. / гол. ред. Н. Л. Замкова. Вінниця, 2021. Ч. 1. С. 74–90. URL: http://10.0.2.150/docs/Zbirnyky_konferents/2021/14-16.09.21%201.pdf.

76. Осіпова Л. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні у контексті євроінтеграції. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України : зб. наук. пр. VI Міжнар. наук.-практ. конф. 17-19 верес. 2018 р. Вінниця, 2018. Ч. II. С. 258–267.

77. Павлюк Т. І. Державна допомога малозабезпеченим сім'ям та особливості її призначення. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України : зб. наук. пр. X Міжнар. наук.-практ. конф. 06-07 жовт. 2022 р. / ред. Н. Л. Замкова, Л. Б. Мартинова. Вінниця, 2022. Ч. 1. С. 79–91. URL: http://10.0.2.150/docs/Zbirnyky_konferents/2022/Sotsialnopolitychni%20X%201%202022.pdf.

78. Павлюк Т., Юрчик І. Система соціального захисту найбільш вразливих верств населення в Україні. Економіка та суспільство. 2022. № 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1396/1346>.

79. Парубець О. М., Сугоняко Д. О. Концепція розвитку системи соціального захисту населення в умовах інформатизації економіки та суспільства. Підприємництво та інновації. 2019. № 10. С. 129–135. URL: <http://ejournal.in.ua/index.php/journal/article/view/245/238>.

80. Пахомов А. В. До питання відшкодування шкоди особам, які постраждали під час ведення бойових дій. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 208–212. URL: http://lsej.org.ua/5_2022/48.pdf.

81. Пижова М. О. Щодо цифровізації трудових відносин. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 7. С. 194–196. URL: http://lsej.org.ua/7_2022/42.pdf.

82. Письменна Т., Лубкей Н. Фінансові аспекти реалізації соціальних проєктів в умовах поширення соціальних ризиків. Світ фінансів. 2020. № 4. С. 56–68. 95. Поляріна Є., Акімова О. Аналіз соціального забезпечення та статистика внутрішньо переміщених осіб в Україні. Економіка та суспільство. 2021. № 33. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/898/861>.

83. Право соціального забезпечення : підручник / [авт.: О. М. Ярошенко, А. М. Слюсар, І. А. Ветухова] ; за заг. ред. О. М. Ярошенка. Харків : Право, 2019. 376 с.

84. Риндзак О. Т. Оцінювання соціальної вразливості: теоретико-методологічні аспекти. Економіка України. 2022. № 6. С. 54–65. 98. Роледерс В. В., Кукель Г. С. Проблеми фінансування сфери соціального захисту населення в Україні та шляхи їх подолання. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 10. С. 49–54. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2019/11.pdf.

85. Романова І. Соціальна робота з підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. 2018. № 1. С. 64–72.

86. Романовська Ю. Роль пенсійного забезпечення в соціальному захисті населення. Сучасний стан та перспективи розвитку фінансової системи України : зб. наук. пр. XI Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 16 черв. 2022 р. / голова ред. кол. Н. Л. Замкова. Вінниця, 2022. С. 222–229. URL: http://10.0.2.150/docs/Zbirnyky_konferents/2022/Suchasnyi%20stan%20%D0%A5%D0%86%202022.pdf.

87. Романовська Ю., Абдуллаєва А. Фінансування видатків соціальної сфери України. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України : зб. наук. пр. IX Міжнар. наук.-практ. конф., 14-16 вересня, 2021 р. / гол. ред. Н. Л. Замкова. Вінниця, 2021. Ч. 2. С. 151–160. URL: http://10.0.2.150/docs/Zbirnyky_konferents/2021/14-16.09.21%202.pdf.

88. Романуша Ю. В. Фундаментальні положення розвитку соціального підприємництва в Україні. Інфраструктура ринку. 2022. Вип. 66.

С. 162–169. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2022/66_2022/31.pdf.

89. Садова М. А. Профорієнтація в соціальній роботі : навч. посіб. Київ : Гельветика, 2021. 128 с.

90. Саєнко В. Фонд завершив реформування соцпослуг. Охорона праці. 2018. № 4. С. 50–51.

91. Сидорук І. Формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі волонтерської діяльності. Вища школа. 2019. № 2. С. 54–66.

92. Соціальне забезпечення в Україні : навч. посібник / [В. П. Мельник, З. Е. Скринник, І. В. Жеребило та ін.] ; за наук. ред. В. П. Мельника, З. Е. Скринник. – Вид. друге, доп. і перероб. – Електронне видання. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. – 612 с.

93. Синчук С., Рим О. Європейські стандарти соціального захисту переміщених з України осіб: все нове - добре забуте старе. Право України. 2022. № 6. С. 40–54.

94. Сирцева С. В., Голуб Ю. І., Фікретлі Т. М. Методичні підходи щодо обліку витрат на соціальний захист працівників підприємств. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Вип. 21. С. 705–710. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/134.pdf>.

95. Сімахова А. О. Розвиток соціальної економіки в Польщі: досвід для України. Економіка України. 2021. № 11. С. 75–84.

96. Смирнова І., Сімакова О., Карлаш Ю. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа ефективного розвитку соціального захисту населення в Україні. Економіка та суспільство. 2021. № 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/977/935.12>

97. Соловйова О. М. Адміністративні та публічні послуги як віддзеркалення сервісної функції публічної адміністрації. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 7. С. 279–283. URL: http://lsej.org.ua/7_2022/65.pdf.

98. Сорока О. П. Соціальне страхування – гарантія права громадян на соціальний захист внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. Право та інноваційне суспільство. 2020. № 1(14). С. 41–45. URL: <http://apir.org.ua/issue-1-14-2020>.

99. Соціальна підтримка в умовах пандемії. Вісник Пенсійного фонду України. 2021. № 9. С. 37–44.

100. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : навч. посіб. / [авт. С. В. Мітіна, С. П. Белавін, О. А. Орловська, О. П. Журавель, О. Г. Стеблянко]. Київ : Гельветика, 2021. 436 с.

101. Соціальна робота : навч. енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. В. М. Пічі. Львів : Новий Світ-2000, 2021. 596 с.

102. Соціально-економічне становище України за 2019 рік.

Урядовий кур'єр. 2020. № 18 лют. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/socialno-ekonomichnestanovishe-ukrayini-za-2019-r/>.

103. Соціологічна оцінка зайнятості та доходів українців під час війни. Вісник Пенсійного фонду України. 2022. № 8. С. 4–13.

104. Степанова О. В. Держава добробуту та сучасні процеси трансформації фіскального простору. Економіка & держава. 2019. № 2. С. 82–87.

105. Субота М. В. Санаторно-курортні заклади як інструмент забезпечення соціальних потреб та покращення трудової активності працівників агропідприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 11-12. С. 13–17.

106. Сьомченко В. В., Безнос Я. С. Аналіз впливу євроінтеграції на систему соціального захисту в Україні. Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 30. С. 599–604. URL: http://www.marketinfr.od.ua/journals/2019/30_2019_ukr/91.pdf.

120. Терюханова І. Особливості формування загальних компетентностей для професій соціальної сфери. Україна: аспекти праці. 2020. № 1. С. 45–50.

107. Ткачук В. О. Соціальне забезпечення як передумова подолання бідності та соціальної ізоляції населення. Економіка, управління та адміністрування. 2019. № 3(89). С. 66–70. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2019-3\(89\)-66-70](https://doi.org/10.26642/ema-2019-3(89)-66-70).

108. Толстих Н. Малозабезпеченість як системний бар'єр на шляху соціальноекономічного розвитку України. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2020. № 3. С. 99–109.

109. Томашевська А. В. Бюджетні та інвестиційні механізми залучення фінансування проєктів соціальної дії в територіальних громадах. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2022. № 29. С. 79–84. URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/29-2022/15.pdf>.

110. Тополь О., Сухицька Н. Соціальні виплати, компенсації та пільги як напрями соціального забезпечення населення України. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2021. № 4. С. 7–16. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/262321/258813>.

111. Трубавіна І. Теоретичні аспекти надання соціально-педагогічних послуг матерям з дітьми і вагітним в Україні. Вища школа. 2018. № 11. С. 93–99.

112. Тур І. Ю. Теоретичні аспекти соціального захисту держави. Економіка, фінанси, право. 2020. № 2. С. 33–36.

113. Хоружий М. Є., Гбур З. В. Соціальний захист державного службовця. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 13-14. С. 103–109. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/13-14_2021/18.pdf.

114. Чорна М. Сутність права громадян на соціальний захист. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 151–156.
115. Чугунов І., Качула С. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку суспільства. Вісник КНТЕУ. 2020. № 2. С. 87–98.
116. Чугунов І., Насібова О. Еволюція фінансового забезпечення соціального захисту населення. Вісник КНТЕУ. 2020. № 4. С. 106–120.
117. Чугунов І., Насібова О. Фінансові імперативи розвитку соціального захисту населення. Вісник КНТЕУ. 2021. № 2. С. 114–130.
118. Чумак Ю. Оновлені правила нарахування субсидій. Фінансовий контроль. 2018. № 9. С. 21–24.
119. Шаповалова К. Г. Аналіз переваг та недоліків сучасного стану правового регулювання соціального захисту державних службовців в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 8. С. 190–194. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/42.pdf.
120. Шевченко О. О., Хоруженко Н. І., Яртемик Т. І. Політика організації соціального захисту вразливих категорій населення та молоді в умовах територіальної громади. Держава та регіони. 2020. № 5. С. 111–116. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2020/5_2020/21.pdf.
121. Юрківський О. Й., Свірко С. В., Назаренко Т. П. Соціальні збори як інституційна основа податкової довіри в податковій системі. Економіка, управління та адміністрування. 2021. № 2 (96). С. 9–14. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/236809>.
122. Юрчик Г. Фінансування видатків соціального призначення: структурнодинамічні особливості та вплив на соціальні індикатори в Україні та ЄС. Україна: аспекти праці. 2021. № 2. С. 32–42.
123. Юрчик Г., Давидчук Б. Особливості соціального захисту сімей в Україні. Україна: аспекти праці. 2019. № 2. С. 25–34.

Система соціального захисту в Україні [Текст]: Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення» І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення ІІО Соціальна робота і консультування денної та заочної форм навчання / уклад. Я.М.Мартинюк. Луцьк : відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2026. 104 с.

Комп'ютерний набір та верстка: Я.М.Мартинюк

Редактор Я.М.Мартинюк

Підписано до друку _____ 2026 р. Формат 60x84/16. Папір офс.
Гарн. Times New Roman. Ум. друк. арк. 3,25.
Тираж 50 прим.

Відділ іміджу та промоції
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
ЛНТУ